

Prof. Dr. Rıza FİLİZOK

Akılla apaçık önermeler (Bedihiyye-i akliyye): Akılla apaçık önermeler 1) **Evveliyât 2) Fıtriyât** olarak ikiye ayrılır. **Evveliyât**: Özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi aklın derhal tasdik ettiği önermelerdir. "Ulûm-ı mütearefe"ler yani aksiyomlar evveliyâttır. Aklın doğruluğunu ispat edilmeksizin kolayca kabul ettiği önermelerdir. Bu önermeler, apaçıktır, aklımız onları şüpheyeye düşmeden, doğrudan doğruya kabul eder; zorunludurlar, bunların aksini iddia etmek mümkün değildir; bu rasyonel bir zorunluluktur; apirioridirler, doğrulukları deneye başvurulmadan kabul edilir; yani deneyden öncedir; geneldirler, bütün çokluklara uygulanabilirler. Bütün aksiyomların dayandığı temel aksiyom "Bir şey hem var hem yok olamaz." aksiyomudur. Bu temel aksiyomdan şu beş genel aksiyom çıkar: Birşey var ise vardır, yok ise yoktur, var ise yok olamaz, yok ise var olamaz, Bir şey ya vardır ya yoktur." **Evveliyat** adını alan asıl önermeler bunlardır. **Fıtriyât**: Aklın özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi bir orta terim vasıtasıyla yahut gizli bir kıyasla derhal tasdik ettiği önermelerdir. Ör. "Dört çifttir." önermesi. Bu önermeyi düşünen bir insan "dört" ve "çift" kavramlarını ve ikiye bölünebilme şartını düşünerek bu önermeyi tasdik eder. Bu dolaylı bir tasdiktir. Akılla apaçık önermelerde "Bedîhiyyât-ı akliyye" hüküm, zihnî mevcudlara ve farzlara dayanır, haricî ve muhakkak mevcudlara dayanmaz.

Alâka: Alâka, zihnin, bir kelimenin hakikî anlamından mecazî anlamına intikalini, geçişini sağlayan ilişkidir. Bu ilişki, benzerlik ilişkisi ise istiare, benzerlik dışında bir ilişki ise mürsel mecaz sanatı söz konusudur. Bir kelime bir alâkaya bağlı olarak farklı bir anlamda kullanılabilir. Dinleyici, bir kelimenin bildiği anlamından farklı bir anlamda kullanılmış olduğunu bu alâkayı keşfederek anlar. Bir kelime, belâgat bilimine göre dokuz tip alâkaya sebebiyle mürsel mecazlı

olarak kullanılabilir. Benzerlik ilişkisinin dışında olan bu alâkalar şunlardır: **âliyyet, mazhariyyet, hulûl, sebebiyyet, cüz'iyet, umûm, itlak, kevnîyyet, evveliyyet.**

Âliyyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Cevdet Paşa bu terimi "hakîkî anlamın mecâzî anlama âlet olması" şeklinde tanımlamıştır: "Manâ-yı hakîkînin manâ-yı mecâzîye âlet olmasıdır. Nitekim âlet-i tekellüm olan uzv-ı ma'lûma mevzu' lisan lâfzı lûgat manasında isti'mal olunur ve lisân-ı Arab, Lisân-ı Türk denilir." Burada anlatılmak istenilen şey kanaatimizce âletin adının mecaz olarak aletin yaptığı iş için kullanılmasıdır: Konuşma organı, aleti olan Türkçe "dil" kelimesinin mecaz olarak "lisân" anlamına kullanılması, bir "âliyyet" ilişkisidir.

Apaçık Önergeler: (kaziye-i Bedihiyye) Kesin önergelerin iki dalından birisidir. Delil ile ispata muhtaç olmaksızın aklın kesinlikle doğruladığı ve tasdik ettiği kaziyedir. Apaçık önergeler, iki temel sınıfa ayrılır: **a) Akılla apaçık önergeler** (Bedihiyye-i akliyye). Bunlar gerçeliği apaçık olduğundan ispatı gerekmeyen sözler, aksiyomlardır(axiom). Aksiyomlar, apaçık, zorunlu ve apriori önergelerdir. Bunlara ulûm-ı mütearefe (axiome) denir. Meselâ "Bütün parçadan büyüktür.", "Bütün, parçaların toplamına eşittir.", "Daire, dörtgen değildir.", "Bir ikinin yarısıdır.", "Bir şey kendinden başka bir şey olamaz." bu tip önergelerdir. Akılla apaçık önergeler **1) Evveliyât 2) Fitriyât** olarak ikiye ayrılır. **b) Hisle apaçık önergeler** (bedihiyye-i hissiyye). **Müşahedât, hadsiyyât, mücerrebât, mütevatirât** olarak dörde ayrılır.

Atf-ı beyan: Belagatta bir nesneyi ifade eden işaretin önünde bulunan ve aynı nesneyi yaklaşık olarak ifade eden işarettir" Gelecek olan dostunuz Ali'dir." cümlesinde "dostunuz" kelimesi "atf-ı beyan"dır. Dost kelimesi, içinde Ali'nin de bulunduğu geniş bir nesne kümesidir. Dolayısıyla "bedel"de olduğu gibi nesneyi tam olarak karşılamaz. Buna karşılık "Bedel" olan kelime, nesneyi tam olarak karşılar. Bakz. "bedel"

Bedel: Bedel, bir şeyin yerine verilen ve yerini tutandır. Bir nesneyi ifade eden işaretin önünde bulunan ve aynı nesneyi ifade eden işarettir: " Gelecek olan kardeşiniz Ali'dir." cümlesinde "kardeşiniz" ve "Ali" aynı nesnenin paradigmalarıdır, aynı nesneye işaret eder. "Kardeşiniz" sözü "Ali" sözünün "bedel"idir. Bedel, nesneyi tam olarak karşılıyorsa (örneğe göre, bir kardeşi varsa) "bedel" adını alır, tam olarak karşılamazsa (örneğe göre, birden fazla kardeşi varsa) "atf-ı beyan" adını alır.

Belâgat: "Sözün fasîh olmak şartıyla muktezâ-yı hâle mutabık olmasıdır." CEVDET PAŞA"

Belâgat: Sözün meziyetlerini, ifade şekillerini, çeşitli anlatım yollarını "turûk-ı edâ " ve "belîğ" sözün takdir edilen yönlerini öğreten bir bilimdir. Bundan dolayı, ulûm-ı lisâniye'nin bir bölümüdür.

Belîğ: Fasîh, düzgün söz. Beyan âlimleri, mecaz ve kinâyeyi hakikatten ve istiareyi teşbihten daha belîğ bulmaktadır.

Beş sanat: Akîl deliller farklı derecelerde güvenilirliğe sahiptir. Bir hatip, belîğ olabilmek için, belâgata uygun konuşabilmek için alıcıların (muhatapların, dinleyicinin) düzeyine göre farklı düzeylerde delillere dayanan önergeler kullanmak zorundadır. Delil değerleri açısından

önergeler Gelenbevî'ye göre yedi sınıfa ayrılır. Bunlar : 1) **Yakîniyyât**, 2) **meşhûrât**, 3) **Müsellemât**, 4) **Makbûlât**, 5) **Maznûnât**, 6) **muhayyelât**, 7) **Mevhûmât** veya **Vehmiyyât**'tır. Bu sıralama en kuvvetli delil önermesinden en zayıf delil önermesine doğru bir sınıflandırmadır. Bu önergelerin kullanılmasından beş sanat doğar. Bu **beş sanat** şunlardır: a) **Burhan**, b) **Cedel**, c) **Hitâbet** ç) **Şiir**, d) **Safsata ve Mugalata**.

Burhan: Konuşmacının bir delil ileri sürmede amacı kesin bilgi "yakîn" ise kullandığı öncüllerin kesin önergeler olması gerekir. Bunlara burhan denilir. Öncülleri kesin önergeler olan önergelere burhan adı verilir. Verici en üst düzeydeki münakaşalarda burhan önergelerini kullanmalıdır. Burhan'dan amaç, bilgilerin en mükemmeli olan "yakîn"e ulaşmaktır.

Cedel: konuşmacının kullandığı delillerin hepsi kesin önergeler olmaz da bazıları "meşhûrât"tan veya "müsellemât"tan olursa bu savunma "cedel" adını alır. Ör. "bu iş çirkindir; çünkü o, zulümdür; her zulüm çirkindir." delili gibi. Cedel'de amaç, itiraz etmek yerine hasmı susturmak iddiaları reddetmek için karşı delil ileri sürmektir. Diğer bir amaç, delili anlamaktan âciz olanı daha kolay anlaşılır delillerle ikna etmektir. Gelenbevî'ye göre bu ikinci amaç için ileri sürülen cedele "delîl-i iknaî" denir. Cedelde ileri sürülen delillerin konuşmacı tarafından kabul edilmiş yahut edilmemiş olması önemli değildir, önemli olan dinleyicinin (alıcının) kabulüdür. Eğer alıcı, kesin delilleri kabul ediyorsa tartışmada bunlar da kullanılabilir. İnsanlara eziyet eden birisine "Zulüm çirkindir." demek cedele bir örnektir. Aynı şekilde Hazret-i İsa'nın babasız olamayacağını iddia eden Yahudi'yi "Hazret-i Adem, hem babasız, hem anasızdı." diyerek susturmak cedeldir.

Ceza: Şart cümlelerinin şarttan sonra gelen kısmı. "O gelmezse ben gelirim." cümlesinde "ben gelirim." temel cümlesi "ceza"dır.

Cihet-i camia: İki kelime yahut iki cümlelerin birbirine bağlanabilirliğini sağlayan ortak yön, anlamsal kesişim kümesi. "Ve" ile yapılan bağlamanın kabul edilebilir olmasının bazı şartları vardır: Kendisine bağlanan (ma'tufun aleyh) ile bağlanan (ma'tuf) arasında ortak yön (cihet-i camia) bulunmalıdır. Ortak yön (cihet-i camia), kendisine bağlanan ile bağlanana zihinde birleştirecek bir alâka ve münasebettir. Bu münasebet a) Tezâyüf, b) temâsül, c) şibh-i temâsül ç) tezad ve şibh-i tezad, d) Tekarün-i fi'l-hayâl olarak beş kısma ayrılır. İki kelimenin birbiriyle "ve" aracılığıyla bağlanabilmesi için aralarında bu beş ortak yönden birisinin bulunması gereklidir. Meselâ "Güneş ve Ay, Dünya'yı aydınlatır." diyebiliriz ama "Deniz ve börek gördüm." denilemez. "Mehmet Bey bestekâr ve şâirdir." denir çünkü bu iki iş arasında bir ilişki vardır. "Ahmet Bey, şairdir ve kısa boyludur." demek uygun düşmez, zira şairlik ile kısa boyluluk "semem" lerinin kesişim kümesini oluşturacak ortak bir "sem"leri yoktur, yani aralarında sözü dinleyen için kabul edilebilir bir münâsebet bulunmamaktadır. Kendisine bağlanan ile bağlanan arasında hem fark, hem benzerlik bulunur yani bu ikisi anlam yönünden kesişim kümeleri kurarlar. "Güç ve kuvvet" gibi eş anlamlılığı çok yüksek olan kelimeler, "tefsir" kolaylığı sağlamak için birlikte kullanılırlar. Cümlelerin birbirine bağlanmasına "vasl", bağlanmadan ard arda getirilmelerine "fasl"

denir. birbirine bağlanan cümleler arasında da "**cihet-i camia**" bulunması gerekir. Meselâ "Ahmet şairdir ve Mehmet katiptir." şeklinde iki cümleyi birbirine bağlayabilmek için bu iki cümlenin özneleri arasında arkadaşlık, kardeşlik, düşmanlık gibi belirli bir münasebet ve alâka bulunması gerekir.

Cümle-i haberiye: bkz. haber cümlesi.

Cümle-i inşaîye: Dilek kipindeki cümlelerdir. Bkz.dilek cümlesi.

Cümle-i mu'terize: Bir cins itnâbdır. Ara cümle.

Cüz'iyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Kelimenin Hakikî anlamı ile mecazî anlamından birisinin diğersinin parçası olmasıdır. Bu durumda, bir şeyin bütünü söylenerek parçası, parçası söylenerek bütünü ifade edilir. "Bütün" söylenerek bütünün parçasının ifade edilmesine örnek: "Ağaçlar budandı." denildiğinde "ağaç" sözüyle ağacın parçası olan "dallar" kastedilir. Bütünün "parça"sı söylenerek bütünün ifade edilmesine örnek: "Yelken ufukta görüldü." cümlesinde "yelken" sözüyle "kayık" ifade edilmiştir.

Delîl-i iknaî: Cedel'de amaç, itiraz etmek yerine hasmı susturmak iddiaları reddetmek için karşı delil ileri sürmektir. Diğer bir amaç, delili anlamaktan âciz olanı daha kolay anlaşılır delillerle ikna etmektir. Gelenbevî'ye göre bu ikinci amaç için ileri sürülen cedele "delîl-i iknaî" denir.

Denemeye bağlı önermeler (mücerrebât): Gözlemin tekrarlanmasıyla kavranan şeyleri dile getiren önermelerdir. Örn.: "Tatlılar ishal yapar."

Dilek cümlesi: Dilek kipindeki cümlelerdir. bkz.cümle-i inşaîye

Doğru söz: Haber cümleleri ya doğru ya yanlış olur. Doğru haber cümlelerine "doğru söz" (sâdik) denir.

Duyulara bağlı önermeler (Müşahedât): Duyularla kavranan şeyleri ifade eden önermelerdir. Ör.: "Ateş yakıcıdır.", "Demir serttir.", "Buz soğuktur."

Edâ: Hakikat, mecaz ve kinâye, anlatımın üç edâ yoludur.

Edat-ı atf: bağlama edatı. "ve", "de" gibi.

Edât-ı haber: Bildirme eki. "-dır" eki. Cevher fiilin geniş zamanının üçüncü tekil şahsında kullanılan ektir, bu ek "durmak" fiilinden türemiştir. İsim soylu yüklemi özneye bağlar; çekimli fiillere geldiği zaman "kuvvetlendirme" ve "ihtimâl" ifade eder. "Ali gelmiş." cümlesi "Ali'nin geldiğini işittim." anlamına gelir. "Ali gelmiştir." cümlesi "Ali elbette gelmiş olmak gerekir." anlamına gelir. Bu edatla yapılan isnadlar "**isnâd-ı haberî**" adını alır. "Var" ve "yok" kelimeleri "edât-ı haber"siz yüklem olarak kullanılabilir: "Kitabım yok, defterim var." Isnâd, kuvvetlendirilmek için bu iki kelimeye (te'kid) "-dır" eki getirilir: "Kitabım yoktur, defterim vardır." "**İsnâd-ı haberî**" bir halin gerçekleşip gerçekleşmediğini haber vermek yahut onu bildiğini bildirmek için yapılır: Bunlardan birincisine "faide-i haber" (haber amacı), ikincisine "lâzım-ı faide-i haber" (geçişsiz haber amacı) adı verilir. Meselâ öğretmenin okulda olup olmadığını bilmeyen öğrenciye "Öğretmen okuldadır." diyen konuşucunun niyeti haber amaçlıdır. Zengin birisine "Sen zenginsin." dediğimizde amacımız ona bir haber vermek değildir, "Senin zengin olduğunu biliyorum." demektir. Burada (geçişsiz haber amacı) yani "lâzım-ı faide-i haber" söz konusudur. Bu ikili ayırım pragmatik bir ayırımdır. Haber cümlelerinde

kuvvetlendirme (te'kid) bazen haber edatıyla değil cümlenin tekrarlanmasıyla sağlanır: "Hakkınız var, hakkınız var." denir. Kuvvetlendirme bazen de kuvvetlendirme kelimeleri kullanılarak sağlanır: Bunların başlıcaları "elbette, şüphesiz, muhakkak, gerçekten, doğrusu...asla, kat'iyen...." kelimeleridir. Kuvvetlendirme için bazen de cümlenin sonuna " a, e, ya, ye " gibi edatlar getirilir: "O senin dostundur ya!"

Edat-ı tenkîr: belirsizlik edatı.

Edat-ı terdîd: "yahut" ve "ya" edat-ı terdîddir. İki eşit kabulden birinin red diğerinin kabulünü ifade eder: "Ahmet yahut Mehmet gelsin.", "Çay yahut kahve getir." Terdîd bazen şüphe ifade eder: "Uzakta bir otobüs yahut minübüs durdu." Terdîd, bazen seçme teklifi anlamındadır: "Bu otobüse yahut şu dolmuşa bin." Terdîd, bazen taksim anlamı verir: "sayılar, ya tektir ya çifttir."

Edîb: şiir veya nesir dalında yeteneğini ispatlayan veya eser sahibi olandır.

Efâz-ı cezele: sert kelimeler. Kalın ve sert ünlü ve ünsüzler taşıyan kelimelerdir. Örn.: celâdet, hitâbet, kaza, gadr gibi.

Elfâz-ı rakîka: Yumuşak kelimeler. kulağa hoş gelen kelimelerdir. Örn.: serv-i nâz, nilüfer gibi.

Emir: Emir, küçük olanlara verildiğinde "talep", eşitler arasında verildiğinde "iltimas", üstlere verildiğinde "niyaz" ve "istida" adını alır. Talep'e örnek: "Seyise söyle atı eğerlesin." İltimasa örnek: "Halil, yarın erken gel sohbet edelim." Niyaz ve istidaya örnek: " lutfediniz, yardımlarınızı esirgemeyiniz." Emir şekli bazen "izin" verme anlamı taşır. Bir şey ikram etmek için "Buyurunuz" deriz. (İkrâmı kabul edip etmemekte muhatabın olumlu yahut olumsuz emirlerinden birini kabule hazır olduğumuzu gösteren çok ince bir emirdir. Emredilmesini emreden bir emir! Türkçenin inceliklerinin doruklarından birisi bu sözdür.) Emir, bazen tehdit anlamında kullanılır: " Dilediğin gibi yap, sonra görürsün." Bazen küçümsemek için kullanılır: "Haydi sen yap." denilir, "yapamazsın" demektir.

Evveliyât: Özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi aklın derhal tasdik ettiği önermelerdir. "Ulûm-ı mütearefe"ler, aksiyomlar evveliyâttır.

Evveliyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Bir şeyi sonra bulunacağı halin ismiyle adlandırmaktır: Meselâ "Ateşi yak" denilir ve bu söz "ateş olacak kömürü yak" anlamındadır. Kömür, burada, sonra bulunacağı hale göre adlandırılmıştır. "Buğdaylar bitti." sözü "Buğday olacak ekinler bitti" anlamında kullanılır.

Fasîh: Fesâhate uygun.

Fenn-i beyân: Teşbih, mecaz ve kinâyeyi kullanmayı öğreten bilimdir. Teşbih, mecaz ve kinâyenin ortak yönü üçünde de kelimenin asıl anlamı dışında kullanılmış olmasıdır. Çünkü, Teşbih de bir nevi kinâyedir. Yüz aya benzetildiğinde ay kelimesi hakikî anlamında kullanılmıştır ama, söylenmek istenen aslında yüzün güzelliğidir. Beyân ilmi, sözün hakiki anlamı dışında başka anlamlara delâlet ediş yollarını inceler. Bu yönüyle anlambilimle yani semantikle birleşir.

Fenn-i meânî: Sözün hal ve şartlara uygun hale getirilmesini yani belâgati öğreten bilim dalıdır.

Fesâhat: Bir sözün kelimelerinde ve bütününde lafz, mâna ve âhenk yönünden kusur bulunmamasıdır. Fesahat kelimedede, cümlede ve

konuşanda aranır. Dil kurallarına ve edebî geleneğe uygun olan kelime ve sözler "fasîh" sayılır. "Fesâhat, elfazın telâffuz ve istimâ'î tatlı ve manası zahir yani telaffuz olunur iken manası zihne mütebâdir olmaktır. Bunun alâmeti dahi elfâzın kavâid-i lisana muvafık ve elsine-i üdebâda kesîrû'l-isti'mâl olmasıdır. CEVDET PAŞA"

Fıtriyât: Aklın özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi bir orta terim vasıtasıyla yahut gizli bir kıyasla derhal tasdik ettiği önermelerdir. Ör. "Dört çifttir." önermesi. Bu önermeyi düşünen bir insan "dört" ve "çift" kavramlarını ve ikiye bölünebilme şartını düşünerek bu önermeyi tasdik eder. Bu dolaylı bir tasdiktir.

Garabet: Pek kullanılmayan ve anlamı açık olmayan kelimelerin kullanılması "garabet" yaratır. İlm-i lugat terimlerindedir.

Günlük tümelleme (İstiğrâk-ı örfî): Günlük tümelleme (İstiğrâk-ı örfî), tümel bir ifadeden örf'e göre anladığımız sınırlı tümellemedir: "Bu elması bütün kuyumculara gösterdim." diyen birisi dünyanın bütün kuyumcularını değil, bulunduğu beldenin kuyumcularını kasteder.

Haber cümlesi: cümlede kurulan ilişki, nesnelere dünyasındaki bir olguya uygun olabiliyor ya da uygun olamıyorsa söylenen söz bir **haberdur**dur. Böyle bir cümleye de "**haber cümlesi**" (cümle-i haberiye) denir.

Haber: cümlede kurulan bu ilişki, nesnelere dünyasındaki bir olguya uygun olabiliyor ya da uygun olamıyorsa söylenen söz bir **haberdur**dur. Sözün iki ögesi arasında kurulan ilişkinin dış dünyada bir karşılığı varsa o söze "doğru" (sadık), bir karşılığı yoksa "yanlış" (kâzib) denir. Bundan dolayı haber, doğru ve yanlış olabilen söz diye tanımlanır.

Hakikat: Sözün hakikî anlamında, asıl anlamında kullanılmasıdır. Mukabili, mecaz ve kinâyedir.

Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî): Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî), sözün sözlük anlamı gereği ifade ettiği nesnelere kümesidir. "Kitap" kelimesi belirli olmadığı zaman bütün kitaplar kümesini ifade eder. "Her insan ölümlüdür." sözü gibi.

Harf-i atf: Bağlaç. Örn.: "ve". "Cem" için kullanılır. 1) İki özne aynı yüklemle sahip olduğunda özneler arasına "ve" bağlacı konur: "Halid ve Macid geldi." Ayrıca fiilin birlikteliği ifade edilmek istenirse "Halid ve Macid birlikte geldi." denir. Eğer fiilin zaman aralığı belirtilmek istenirse "Önce Halid ve sonra Macid geldi." denir. Bazen cümle kuvvetlendirmeli (te'kidli) söylenir: "Halid ve Macid, *ikisi de* geldi." denir. 2) İki yüklem aynı özneye sahip olduğunda yüklem arasına "ve" bağlacı konur: "Halid katiptir ve şairdir.", "Halid geldi ve gitti." 3) Bazen iki özne paralel iki tümleçle birlikte "ve" bağlacıyla aynı yüklemle bağlanır: "Halid okula ve Macid çarşıya gitti." 4) "ve" bağlacı bazen de iki nesneyi birbirine bağlar: "Ben yürüyüşü ve yüzmeyi severim." Bağlaçlar, kısaltma sağlamak için (ihtisar) bazen kaldırılabilir: "Halid geldi, gitti." "Ve" ile yapılan bağlamanın kabul edilebilir olmasının bazı şartları vardır: **Kendisine bağlanan (ma'tufun aleyh) ile bağlanan (ma'tuf) arasında ortak yön (cihet-i camia) bulunmalıdır. Ortak yön (cihet-i camia), kendisine bağlanan ile bağlanana zihinde birleştirecek bir alâka ve münasebettir.** Bu münasebet a) Tezâyüf, b) temâsül, c) şibh-i temâsül ç) tezat ve şibh-i tezat, d) Tekarün-i fi'l-hayâl olarak beş kısma ayrılır. İki kelimenin birbiriyle "ve" aracılığıyla bağlanabilmesi

için aralarında bu beş ortak yönden birisinin bulunması gereklidir. Meselâ "Güneş ve Ay, Dünya'yı aydınlatır." diyebiliriz ama "Deniz ve börek yaratılmıştır." denilemez. Belâgat bilimi, birleştirilecek kelimelerde "**cihet-i camia**" ilişkisinin gerekliliğini yüzyıllar önce tespit etmiştir. Günümüz anlambilimi, kelimelerin birbirleriyle sentaks ilişkisine girişebilmesi için aralarında ortak semler bulunması gerektiğini söylemektedir. Eski belâgatçilerin "cihet-i camia" fikriyle ifade ettikleri şeyle bugünkü Batılı anlam bilimcilerinin bu konuda söylediği şey aynıdır. Kelimeler gibi, cümleler de bazen birbirine bağlanır. Cümlelerin birbirine bağlanmasına "vasl", bağlanmadan ard arda getirilmelerine "fasl" denir. birbirine bağlanan cümleler arasında da "**cihet-i camia**" bulunması gerekir. "Dahi" ve "de" atıf edatıdır; "ve" yerini tutarlar: " Ali Efendi dün buraya geldi; bugün de Ederne'ye gitti."

Hasr: " Yazdım" sözü ""Ben yazdım." tarzında söylenirse hasr ve te'kid ile söylenmiş olur.

Hayalî önermeler (muhayyelât): Altıncı derecede delil sayılır. Doğru olmadıkları kesin iken sırf dinleyene neşe vermek veya dinleyende nefret uyandırmak için hayâle dayanarak verilen hükümlerdir. "Şarap, akıcı bir yakuttur.", "bal iğrenç bir kustumuktur." gibi. hayalî önermeler, teşbîh, mecaz ve kinâye şekillerinde ortaya çıktığı için beyan ilmi içinde incelenir.

Hisle apaçık önermeler (bedîhiyye-i hissiyye, bedîhiyyât-ı hissiyye): Bu önermelerde hüküm harici mevcutlar üzerinedir, dolayısıyla yüklem özünde gerçekleşmesi zarûrî değildir, aklen istisna kabul edebilir. Tümelikleri tartışılabilen önermelerdir. Duyu verilerine dayanan hükümlerin tabiatta istisnaları bulunabilir. Hisle apaçık önermeler (bedîhiyye-i hissiyye), a) duylara bağlı önermeler (**Müşahedât**), b) sezgilere bağlı önermeler (**hadsıyyât**), c) denemeye bağlı önermeler **mücerrebât**, d) şahitlere bağlı önermeler (**mütevâtirât**) olarak dörde ayrılır.

Hitâbet: Konuşmacının amacı insanlara va'z vermek, nasihat vermek ise bu amaçla yapılan konuşmalara "hitâbet" denir. Hitâbet, vecize önermeleri ve zan önermelerinden oluşur. Vaiz ve hatipler bu yolu kullanır. Hitâbetin amacı, insanlara yararlı olmaktır. Hitabetin insanlar üzerinde iyi bir tesir bırakabilmesi için bütün unsurlarının hal ve şartlara uygun olması gerekir. "Tersil" yoluyla anlatılmalıdır, seci kullanılmamalıdır. İsmail Gelenbevî'ye göre naklî deliller, hitabetin kısımlarındadır.

Hulûl: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Bir şeyin yer vasıtasıyla, yerin de bir şey vasıtasıyla anlatılmasıdır. Eski terimleriyle ""zıkr-i mahal" ile "hâl" in anlatılması ve "zıkr-i hâl" ile "mahal" in ifade edilmesidir. "Mangal yak." denildiğinde "yer" vasıtasıyla "şey" yani mecâzen "kömür"ün yakılması kastedilir. "Ateşi öbür odaya götür." denildiğinde "şey" vasıtasıyla "şeyin içinde olduğu yer" yani "mangal" kastedilir. Bu iki durumda da "mürsel mecaz" vardır.

İtlak: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Kelimenin Hakikî anlamı ile mecazî anlamından birisinin "**mutlak**" diğerinin "**mukayyed**" olmasıdır. Meselâ "Âlem o âlem olmadığın şimdi anladım/ Âlemde âdem olmadığın şimdi anladım." beytinde "âlem" sözü mutlak manada, "âdem" sözü "mukayyed" manada yani "sınırlı" olarak kullanılmıştır.

Burada "âdem" in sınırlı anlamı " olgun ve vefalı insan" dır.

İbâre-i mütearefe: Günlük dilde kullanılan basit ibarelerdir. Bu ibarelerde , söylenilmek istenen doğrudan (delâlet-i vaz'iyeye) ifade edilir, belâgate baş vurulmaz. "İbâre-i mütearefe" ler, basit sözler olarak bir meziyete sahip değildir ama dinleyici göz önünde bulundurulur bu basit ifadeler kullanılırsa "mukteziyyât-ı ahvâl" e uyulmuş olacağından "belîğ" sayılır. İşte buna "**müsavât**" denilir.

İbtidâî: Konuşucuya nazaran dinleyicinin üç halinden birisidir: Dinleyicinin zihninde verilen haber ile ilgili hiçbir fikir yoksa bu hale "ibtidâî" denir. Bkz. mütekellim.

İcâz: Anlatılmak istenen şeyi, onun günlük dildeki normal, basit anlatımından (ibâre-i mütearefe) daha kısa bir ifadeyle anlatmaktır. "İbâre-i mütearefe" ler, günlük dilde kullanılan basit ibarelerdir. Bu ibarelerde , söylenilmek istenen doğrudan (delâlet-i vaz'iyeye) ifade edilir, belâgate baş vurulmaz. Belagat bilimi, ifadenin tamlığı, uzunluğu, kısalığı konusunda "İbâre-i mütearefe" leri temel birim olarak almıştır. Belâgate göre üç ifade yolu (turûk-ı ifâde) vardır: Anlatılmak istenilen şey onun normal anlatımına göre ya eşit (müsâvât), ya noksan (îcâz) ya fazla (itnâb) ibare ile anlatılır. Halkın bir şeyi normal ifadesi o şeyin anlatımının normal uzunluğu olarak kabul edilmiştir. Bir edib, halkın sözünü "mukteza-yı hal" gereği aynen, uzatıp kısaltmadan kullanırsa buna "**müsâvât**" denir. Edib, bu sözü, asıl manasını tam olarak korumak şartıyla kısaltabilirse buna "**îcâz**" adı verilir. Bu durumda az sözle, çok anlam ifade edileceğinden ediplerce çok beğenilir. Bu kısaltma anlamı tam ifade edemiyorsa "**ihtisâr-ı muhill**" adını alır ve ediplerce kabul edilmez. İki çeşit icâz vardır: a) "**İcâz-ı kasr**": Sözü eksik olmadığı halde kısa ve faydalı olmasıdır. Bu sözler kısaltma (hazf) yapılmadığı halde geniş bir cümleyle anlatılabilecek kadar anlam yüklüdür. Ör.: "Vakit nakittir." "Azıcık aşım, kaygısız başım." b) "**İcâz-ı hazf**": Kısaltma (hazf) yoluyla yapılan icâzlardır. Anlaşılabilme şartıyla sözün bir parçasının kaldırılmasıdır. Ör.: "Yandaki eve sor." sözü "Yandaki ev halkına sor." sözünün kısaltılmış şeklidir. Edib, sözü "ibare-i mütearefe" den daha fazla sözle söylerse ve bu fazlalığın anlama katkısı varsa "**itnâb**" adını alır ve ediplerce başarılı bir anlatım sayılır. Eğer ilâve edilen sözler faydasızsa "**tatvîl**" adını alır ve ediplerce başarısız bir ifade sayılır.

İcâz-ı hazf: "îcâz" çeşitlerindendir. İcâz iki türe ayrılır: a) "**İcâz-ı kasr**": Sözü eksik olmadığı halde kısa ve faydalı olmasıdır. b) "**İcâz-ı hazf**": Kısaltma (hazf) yoluyla yapılan icâzlardır. Anlaşılabilme şartıyla sözün bir parçasının kaldırılmasıdır. Ör.: "Yandaki eve sor." sözü "Yandaki ev halkına sor." sözünün kısaltılmış şeklidir.

İcâz-ı kasr: "îcâz" çeşitlerindendir. İki çeşit icâz vardır: a) "**İcâz-ı kasr**": Sözü eksik olmadığı halde kısa ve faydalı olmasıdır. Bu sözler kısaltma (hazf) yapılmadığı halde geniş bir cümleyle anlatılabilecek kadar anlam yüklüdür. Ör.: "Vakit nakittir." "Azıcık aşım, kaygısız başım." b) "**İcâz-ı hazf**": Kısaltma (hazf) yoluyla yapılan icâzlardır.

İhtisâr-ı muhill: Edib, **ibâre-i mütearefe** olan sözü asıl manasını tam olarak korumak şartıyla kısaltabilirse buna "**îcâz**" adı verilir. Bu durumda az sözle, çok anlam ifade edileceğinden ediplerce çok beğenilir. Bu kısaltma anlamı tam ifade edemiyorsa "**ihtisâr-ı muhill**"

adını alır ve ediplerce makbul sayılmaz.

İltifat: Belâgatte üç söz üslubu vardır: Birinci şahıs, ikinci şahıs üçüncü şahıs. Ör.: "Ben geliyorum, sen geliyorsun, o geliyor." Bazen çeşitli amaçlarla, bu üslûblardan birisi kullanılırken, yine aynı üslûp için diğer bir üslûb kullanılır. Buna **iltifat** adı verilir. "Ben size çok nasihat ettim dinlemediniz; siz bu fakirin kıymetini sonra anlarsınız." sözünde verici ikinci cümlede kendi üslûbunu bırakarak kendi dışında ikinci bir verici ağzından yani üçüncü şahıs ağzından -diyaloga katılan üçüncü kişi gibi-konuşmuştur. Bu, görünen hale uymayan söz söyleme (muktezâ-yı zahirin hilâfına irâd-ı kelâm eylemek) adını alır .

İnkârî: Konuşucuya nazaran dinleyicinin üç halinden birisidir: Dinleyici konuşucunun vereceği haberi biliyor, ancak onu inkâr ediyorsa bu hale "inkârî" denir. Bkz. müteteklim.

İnşa cümlesi: Dilek cümlesi bkz.cümle-i inşaiyye

İnşa: Meânî terimi. Sözün ifade ettiği hükmün zihin dışında bir karşılığı varsa bu sözlere haber, yoksa inşa denir. İnsan bir sözü söylerken amacı ya bir haber vermektir ya da başka bir şeydir. Amacı haber vermek olan sözlere haber, bunun dışındaki sözlere inşa denir. İnşa iki kısımdır: Biri "**inşa-yi talebî**"dir, yani başkasından bir şey istemek amacıyla söylenen sözlere **Temennî, istifham** (soru), **emir** ve **nehy** (olumsuz emir) , **nida** bu guruba girer. Diğeri "**inşa-yi gayr-ı talebî**" yahut "**inşâ-yi îkaî**"dir, yani temennî ağırlıklı sözlere, olmayanın istenmesidir. "**Tereccî**", "**teaccüp**", "**medh**", "**zem**", "siga-yı akid" gibi inşâ manasına naklolunan haberler bu guruba girer. "Temennî" arzu etme manasındır, Türkçede "n'olurdu" ve "olsa", "keşki" kelimeleriyle ifade edilir. "Tereccî" ummak manasındır, Türkçede "umarım ki", "ola ki", "şayet ki" sözleriyle ifade edilir. Ör.: "Umarım ki bu hasta iyileşir." denir. Aynı anlamda "inşallah sözü de kullanılır. Gerçekleşmesi muhakkak olan şey için "Tereccî" kullanılmaz. "İnşallah bu sabah güneş doğar." denmez. Olması beklenen şey, korkulan bir şey ise "**işfak**" adını alır. Ör.: "Korkarım ki bu hasta ölür." demek gibi. Tereccî ve işfak, "inşâ-yı îkaî"dir ve gelecekle ilgilidir, buna karşılık temennî, "inşa-yi talebî"dir ve geçmiş ve gelecek için kullanılabilir. Temennî olarak geçmiş zaman için "rivâyet-i fi'l-i iltizâmî (yapaymışım) ve hikâye-i fi'l-i iltizamî (yapaydım) ve gelecek için "fi'l-i iltizâmî-i şartî" (gitsem) kullanılır. "Fi'l-i iltizâmî-i şartî" söyleniş şartlarına bağlı olarak "temennî" yahut "tereccî" haline girer: "Ali gelse de şu düğünde bulunsa." bir temennidir. "Vapur gelse de Ali düğüne yetişse" denilirse "tereccî" olur. "**İstifham**" öğrenmek için sormaktır. Türkçede "mi" edatıyla ifade edilir. İstifham, ya "**taleb-i tasdîk**" için ya da "**taleb-i tasavvur**" için kullanılır. "**Taleb-i tasdîk**", fiili anlamak üzere sorulan sorudur: "Okula gittin mi yoksa gitmedin mi?", "Sen okula gidecek misin yoksa gitmeyecekmisin?" gibi. Fiili anlamak için sorulan sorularda bu fiilin ya gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da niteliğini sorarız. Birincisine örnek " Ahmet'i dövdün mü yoksa dövmedin mi?" cümlesidir. İkincisine örnek " Ahmet'i dövdün mü, azarladın mı?" cümlesidir. "**Taleb-i tasavvur**" sorularında sorgulama, cümlenin fiil dışındaki öğelerine yönelir, soru, cümlenin öğelerinden birisiyle ilgilidir: "Ahmet mi geldi, Mehmet mi geldi?" gibi. Bu durumda tekrarlanan fiilin ikincisi düşürülür (hazf).

Soru şekli çeşitli anlamlar için kullanılabilir (Bkz. Belâgat-ı Osmaniye, s.94.). "Kim, ne, kaç, hani, hangi, ne kadar, ne zaman, nerede, nereden, nereye " kelimeleri (vaz'i olarak) soru anlamı verir ve "**Taleb-i tasavvur**" için kullanılır. Bu soru kelimeleri bazen soru anlamlarının dışında kullanılır, bu durumda "**İNŞA-Yİ İKAİ**" türünden sayılır: Birisine hakaret olarak "Sen kim oluyorsun" demek bu türdendir.

İNŞA-Yİ GAYR-ı talebî: İnşa iki kısımdır: Biri "**İNŞA-Yİ talebî**"dir, yani başkasından bir şey istemek amacıyla söylenen sözlerdir. **Temennî**, **istifham** (soru), **emir** ve **nehy** (olumsuz emir) , **nida** bu guruba girer. Diğeri "**İNŞA-Yİ GAYR-ı talebî**" yahut "**İNŞÂ-Yİ İKAİ**"dir, yani temennî ağırlıklı sözlerdir, olmayanın istenmesidir. "**Tereccî**", "**teaccüp**", "**medh**", "**zem**", "siga-yı akid" gibi inşâ manasına naklolunan haberler bu guruba girer.

İNŞA-Yİ İKAİ: Temennî ağırlıklı sözlerdir. Bkz. inşa-yi gayr-ı talebî. Haber cümleleri hususî bir amaçla kullanıldıklarında "İNŞA-Yİ İKAİ" türüne girerler. Meselâ katıldığı bir toplantıya Başbakan'ın gelmediğini gören ve bundan dolayı üzülen birisinin, yanındakine "Başbakan gelmedi." demesi gibi. Bu sözün amacı başbakanın gelmediğini haber vermek değil, bundan duyduğu üzüntüyü ifada etmektir. Bu cümle "İNŞA-Yİ İKAİ"ye örnektir.

İNŞA-Yİ talebî: İnşa iki kısımdır: Biri "**İNŞA-Yİ talebî**"dir, yani başkasından bir şey istemek amacıyla söylenen sözlerdir. **Temennî**, **istifham** (soru), **emir** ve **nehy** (olumsuz emir) , **nida** bu guruba girer. Diğeri "**İNŞA-Yİ GAYR-ı talebî**" yahut "**İNŞÂ-Yİ İKAİ**"dir, yani temennî ağırlıklı sözlerdir, olmayanın istenmesidir. "**Tereccî**", "**teaccüp**", "**medh**", "**zem**", "siga-yı akid" gibi inşâ manasına naklolunan haberler bu guruba girer.

İsm-i mutlak: Bir "geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman" fikri taşımayan yani çekimli bir fiil olmayan ve hiçbir şekilde zaman iması taşımayan soyut ve somut isimlere "ism-i mutlak" denir. Örn.: "Ağaç, yaprak, kılıç, cin, peri, kedi, Mehmet, Ayasofya, Gelmek, Gelme, Geliş.

İsnâd: Meâni ve nahiv bilimlerine göre bir cümle, iki öge arasında kurulmuş bir ilişkidir . Bu ilişkiyi kuran ise fiildir. "Mehmet kâtiptir." cümlesinde özne olan "Mehmet"le "kâtip" sıfatı¹ arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişkiyi kurmaya "isnâd" adı verilir. Kelâmın ifade ettiği isnad iki türe ayrılır: a) haber, b) İnşa. İsnad, sadece kelimeler arasında olmaz, cümleler de biri birine isnad edilir.

İstifham: Soru. İstifham, öğrenmek için sormaktır. Türkçede "mi" edatıyla ifade edilir. İstifham, ya "**taleb-i tasdîk**" için ya da "**taleb-i tasavvur**" için kullanılır. "**Taleb-i tasdîk**", fiili anlamak üzere sorulan sorudur: "Okula gittin mi yoksa gitmedin mi?", "Sen okula gidecek misin yoksa gitmeyecekmisin?" gibi. Fiili anlamak için sorulan sorularda bu fiilin ya gerçekleşip gerçekleşmediğini ya da niteliğini sorarız. Birincisine örnek " Ahmet'i dövdün mü yoksa dövmedin mi?" cümlesidir. İkincisine örnek " Ahmet'i dövdün mü, azarladın mı?" cümlesidir. "**Taleb-i tasavvur**" sorularında sorgulama, cümlelerin fiil

¹"kâtip" kelimesi bugünkü dilbilgimize göre isimdir. Kelâmcılar ise böyle bir kullanımda "kâtip" kelimesini sıfat olarak kabul ederler, bu anlam yönünden doğru bir tespittir. Bilindiği gibi isimler sıfat olarak kullanılabilir. Burada da sıfattır.

dışındaki öğelerine yönelir, soru, cümlenin öğelerinden birisiyle ilgilidir: "Ahmet mi geldi, Mehmet mi geldi?" gibi. Bu durumda tekrarlanan fiilin ikincisi düşürülür (hazf). Soru şekli çeşitli anlamlar için kullanılabilir (Bkz. Belâgat-ı Osmaniye, s.94.). "Kim, ne, kaç, hani, hangi, ne kadar, ne zaman, nerede, nereden, nereye " kelimeleri (vaz'i olarak) soru anlamı verir ve "**Taleb-i tasavvur**" için kullanılır. Bu soru kelimeleri bazen soru anlamlarının dışında kullanılır, bu durumda "**inşa-yi îkaî**" türünden sayılır: Birisine hakaret olarak "Sen kim oluyorsun" demek bu türdendir.

İstiğrâk-ı hakikî: Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî), sözün sözlük anlamı gereği ifade ettiği nesnel kümesidir. "Kitap" kelimesi belirli olmadığı zaman bütün kitaplar kümesini ifade eder. "Her insan ölümlüdür." sözü gibi.

İstiğrâk-ı örfî: Günlük tümelleme (İstiğrâk-ı örfî), tümel bir ifadeden örf'e göre anladığımız sınırlı tümellemedir: "Bu elması bütün kuyumculara gösterdim." diyen birisi dünyanın bütün kuyumcularını değil, bulunduğu beldenin kuyumcularını kasdeder.

İşfak: Korkma . "İnşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkaî" türlerindedir. Olması beklenen şey, korkulan bir şey ise "**işfak**" adını alır. Örn.: "Korkarım ki bu hasta ölür." demek gibi. Tereccî ve işfak, "inşâ-yi îkaî"dir ve gelecekle ilgilidir, buna karşılık temennî, "inşa-yi talebî"dir ve geçmiş ve gelecek için kullanılabilir.

İtnâb: Edib, sözü "ibare-i mütearefe"den daha fazla sözle söylerse ve bu fazlalığın anlama katkısı varsa "**itnâb**" adını alır ve ediplerce başarılı bir anlatım sayılır. Eğer ilâve edilen sözler faydasızsa "tatvîl" adını alır ve ediplerce başarısız bir ifade sayılır. İtnâb, genellikle belli bir amaç için yapılır: Meselâ, dinleyicilerin dikkatini çekmek için söylenecek söz önce belirsiz bir şekilde söylenir, ardından asıl söylenecek söz ifade edilir. Örn.: "İki şeyin kaybetmeden kıymetini bilmeyiz. Birincisi sağlık, ikincisi güvenlik.". Bazen anlatmak istediğimizi belirgin hale getirmek ve kuvvetlendirmek için ifadeye ilk bakışta gereksiz olan sözler ilâve edilir: "Gözümle gördüm." cümlesinde "gözümle" ilâvesi fazladır ama, konuşanın olup biteni ispatlama gayretini güzel bir şekilde dile getirmektedir. Bu şekilde dil normlarına göre gereksiz görünen bir fazlalıkla ifadeyi zenginleştirmeye "**tetmîm**" adı verilir. Aynen tekrarlar da itnâb sayılır : "Böyle yapmayınız. Sonra görürsünüz, sonra görürsünüz!" Bu tekrar gereksiz olursa "tatvil" sayılır. Bazen bir cümleye onun anlamını genel bir hüküm olarak tekrarlayan bir cümle ilâve edilir: "Onlar belâlarını buldular. İnsan ettiğinin cezasını çeker." Bu tür itnâba "tezyîl" denir. Bazen yanlış anlamaları engellemek için ilk cümle, ikinci bir cümle ile tamamlanır: "Dostları yanında kuzu gibidir, ama düşmana karşı aslan kesilir." Ara cümleler (cümle-i mu'terize) aslında birer itnâb örneğidir: " Arkadaşlardan biri -Allah beterinden saklasın- bir trafik kazası geçirmiştir."

Kabul gören önermeler (müsellemât): Üçüncü derecede delil sayılır. Alıcının (muhatap) itirazsız kabul ettikleri önermelerdir. Vericinin (konuşanın) bu önermeyi benimseyip benimsememesi göz önünde bulundurulmaz.

Karîne-i zâhire: Açık ipucu. Konuşmada yahut bir metinde daha önce söz

konusu olduğundan artık tekrarlanmayan ama kolayca anlaşılabilir öge. "Ahmet nasıldır?" sorusuna "İyidir." denildiğinde "iyi" olanın Ahmet olduğunu kolayca anlarız. İlk cümlede geçen "Ahmet" ikinci cümlenin öznesini anlamak için bir açık ipucudur.

Kasr: Bir özneyi (mevsuf) bir sığata yahut bir sıfatı bir özneye hasretmektir. "Ali memurdur, şair değildir." sözünde özne memurluk sıfatına hasır edilmiştir. "Bu şehirde şair ancak Ali Beydir." cümlesinde şairlik sıfatı Ali Bey'e hasredilmiştir. **Kasr** ya **hakikî**dir, ya **izâfî**dir. **Kasr-ı hakikî:** Bir şehirde gerçekten bir şair varsa "Bu şehirde şair ancak Ali Beydir." cümlesi kasr-ı hakikîye örnek olur. Bir şehirde başka şairler bulunduğu halde mübalağa etmek için "Bu şehirde şair ancak Ali Beydir." deniliyorsa buna "**kasr-ı hakikî-yi iddiaî**" denir. **Kasr-ı izâfî** üç kısma bölünür: Kasr-ı efrâd: Konuşmada muhatap bir kişinin hem şair hem katip olduğuna inaniyorsa ona "Ali ancak şairdir." denir. Bu kasr-ı efrâddır. Konuşmada muhatap hükümümüzün aksine inaniyorsa ona kasr-ı kalb ile cevap veririz: Meselâ bir vazunun altın olduğuna inanan muhatabımıza "Bu vazo bakırdır, altın değildir" deriz. Bu belirlemeye kasr-ı kalb denir. Muhatap iki şık arasında mütereddid ise ona verilen cevap "kasr-ı ta'yin" adını alır: Bir vazunun bakır yahut altın olduğunda kararsız olan muhataba "Bu vazo bakırdır, altın değildir." deriz.

Katmerli cahillik: "cehl-i mürekkebi"

Kayd: Bir cümlede özne ve yüklemi açıklayıcı, tamamlayıcı her çeşit söz kayd adını alır.

Kâzib kelâm: bkz. yanlış söz.

Kelâm: Kelâm, tam bir anlam veren cümledir. "Kelâm, bir nisbet-i tammeye delâlet eden cümledir." CEVDET PAŞA.Meânî ve nahiv biliminde model alınan ve incelenen cümle tipi isim cümlesidir. Diğer cümle tipleri isim cümlesinin bir alt türü olarak düşünülür. "Mehmet kâtiptir." gibi bir isim cümlesi bu gelenekte üç parçaya ayrılır: "- Mehmet -kâtip -tir." Mantık biliminde "Mehmet" mevzu, "kâtip" mahmul, "-tir" rabıta adını alır. Meânî biliminde ise "Mehmet" müsnedün ileyh , "kâtip" müsnedün bih, "-tir" rabıta adını alır. Nahiv biliminde "Mehmet" müpteda, "kâtip" haber "-tir" rabıta adını alır. Kelâmcılara göre "Mehmet" mevsuf, "kâtip" sıfat "-tir" rabıta adını alır. (Günümüz dilbilgisinde "Mehmet" özne "kâtiptir" yüklem olarak adlandırılır; yüklem ayrıca "kâtip" ismi ile "tir" fiil unsurundan oluşur denir.) Meânî ve nahiv bilimlerine göre bir cümle, iki öge arasında kurulmuş bir ilişkidir. Bu ilişkiyi kuran ise fiildir. "Mehmet kâtiptir." cümlesinde özne olan "Mehmet"le "kâtip" sıfatı arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişkiye "isnâd" adı verilir.

Kelâm-ı lâtif: yumuşak kelimelerden (elfâz-ı rakîka) meydana gelen söze denir. Örn.: "Şemîm-i kâkülün almış nesîm gülşende/ Demiş ki sünbüle sende emanet olsun bu. Figânî.

Kelâm-ı metîn: Sert kelimelerden (elfâz-ı cezele) meydana gelen söze denir. Bu sözler, sağlam bir ses yapısı oluşturur.

Kelâm-ı müekked: Hal ve şartlara uyması için kuvvetlendirilmiş söz. Bkz.: Muktezâ-yı hâle mutabakat.

Kelâmın belâgati: Sözün belâgati, Sözün mevcut şartlara, bulunulan yere uygun bir tarzda söylenmesidir. Sözün belîğ olması için ayrıca fesâhata da uygun olması gerekir. "Muktezâ-yı hâle mutabakattır. yani makama

münasip olan vechile tasvîr ve tertîb olunmasıdır." CEVDET PAŞA.

Kelâmın fesahati: "Eczası olan kelimeler fasîh olmakla beraber tenâfûr-ı kelimâtтан veza'f-ı telîften ve ta'kidden salim olmasıdır. CEVDET PAŞA"

Kelâmın öğeleri: (Kelâmın eczası) Tam bir cümlenin unsurları ikiye ayrılır: a) Asıl öğeler (Umde), b) Yardımcı öğeler (fazla). Özne ile yüklem asıl öğeler sayılır. Özne ile yüklem tamlayanları, sıfatları ile cümle tamamlayıcıları (mütemmimhat-ı cümle) yardımcı öğelerdir.

Kelimât-ı fasîha: Fasîh kelimeler. İki kısma ayrılır. 1) elfâz-ı cezele: sert kelimeler. Kalın ve sert ünlü ve ünsüzler taşıyan kelimelerdir. Örn.: celâdet, hitâbet, kaza, gadr gibi. 2) elfâz-ı rakîka: Yumuşak kelimeler. kulağa hoş gelen kelimelerdir. Örn.: serv-i nâz, nilüfer gibi. Kelimelerin sert yahut yumuşak olduğu, his ve zevk yardımıyla tayin edilir.

Kelimenin fesâhati: Kelimede harf uyuşmazlığı bulunmaması, kelimenin kullanımda olmayan bir kelime olmaması ve genel kullanıma uygun olmasıdır."Kelimenin tenâfûr-i hurûftan ve garabetten ve kıyasa muhalefetten sâlim olmasıdır. CEVDET PAŞA"

Kesin önerme: Bir haber cümlesi ortaya koyan verici(söyleyen, yazan), bu haberin dış dünyada karşılığının bulunup bulunmadığı konusunda bir tavır belirler ve bunu cümlesine yansıtır: Verdiği mesaj ona göre ya vuku bulmuş bir olgudur, ya da vuku bulmamış bir olgudur. Verici, bu seçeneklerden birisini akıl yoluyla tercih ederse bir "**zan önermesi**" (kaziye-i zanniyye" ortaya koyar. Böyle bir durumda verici, bazı ipuçlarına dayanarak bir seçeneği tercih etmiş ama diğer seçeneği bütünüyle reddetmemiştir. Bundan dolayı, zan önermeleri, **nazarî önermelerdir** ancak delilleri kesin olmadığından kesin önermelerden sayılmazlar. Buna karşılık seçeneklerden birisini kabul etmeyerek diğer seçeneği kesin olarak ifade ederse "**Kesin önerme**" (kaziye-i yakîniyye) ortaya koyar. Kesin önermeler, ya nazarîdir, ya da delile ihtiyaç göstermeden, sağ duyuyla kavranan apaçık önermelerdir. Bundan dolayı **a) Nazarî önermeler (kaziye-i nazariyye) b) Apaçık önermeler (kaziye-i Bedihiyye)** olmak üzere ikiye ayrılır.

Kevniyyet:Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Bir şeyi geçmiş hâlinin ismiyle adlandırmaktır. "Kör, artık görüyor." cümlesinde gözü iyileşen adam, geçmiş haline göre adlandırılmıştır. Bu, kevniyyet alâkasıyla kurulmuş bir mecâz-ı mürseldir. Bir annenin kırk yaşındaki oğlu için "bizim çocuk" demesi, yine geçmiş halin ismiyle adlandırma örneğidir.

Kıyasa muhalefet: Norma uymama. Kelimenin dil kurallarına ve dili iyi bilenlerin kullanımına uymamasıdır. "fenn-i sarf" terimidir.

Kinâye: Bir sözün "**vaz'i**" **olmayarak**, bir alâkadan dolayı asıl manasının dışında bir manada kullanıldığı halde asıl anlamına yorulmasını engelleyecek bir ipucu "**karîne**" bulunmamasıdır. Yani bir sözün kinâyeli sayılması için: **a)** Bir alâkadan dolayı asıl anlamının dışında kullanılması, **b)** Bu yeni kullanımın "**bilâ-vaz'i**" olması yani toplum tarafından yapılmış bir adlandırma olmaması, **c)** Ortada sözün asıl anlamında yorulmasını engelleyecek bir ipucu "**karîne**" bulunmaması gerekir. Böyle bir söz, kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipucu (karine) bulunması halinde ise "**mecaz**" adını alır.

Kuruntu önermeleri (vehmiyyât yahut mevhûmât): Yedinci derecede delil sayılır. Kuruntu gücünü kullanarak akılla araştırılan şeyleri (akliyyat) gözle görünür şeylere (mahsusât) kıyasla açıklama. Meselâ, "Her cismin mekânı vardır, öyleyse her mevcûdun mekânı vardır." hükmü gibi. Gelenbevî'ye göre vehmiyyât, bilinmeyi bilinene kıyastan ibaret olan bir vehme ait hüküm olarak "cehliyât"tan sayılır.

Lafz-ı müşterek: Birden fazla hakikî anlamı olan söz demektir. Yüz kelimesinin "Çehre" ve "100 sayısı" olarak iki hakikî anlamı vardır. Bir kelime, bir ilişkiden dolayı, sözlük anlamı dışında ikinci bir hakiki anlama sahip olabilir. Bu şekilde ortaya çıkan yani yeni bir hakiki anlam kazanan kelimeye "menkul"denir. (Birçok terim bu yolla ortaya çıkar.) "Menkul" kelimeler, bir açıdan hakikat, bir açıdan mecaz olur: Meselâ "ateş" sözü (lafzı) sözlükte "yanan şey" manasına olduğu halde tıp terimi olarak "hararet"i ifade eder. "Ateş" kelimesi, "yanan şey" manasına kullanıldığında, sözlük anlamına göre "hakikat", tıp terimine göre "mecaz" olur. "Ateş" kelimesi "hararet" manasına kullanıldığında tıp terimi olarak "hakikat", sözlük anlamına göre mecaz olur.

Ma'rife: belirli. zamirler, "ism-i işâret"ler, özel isimler belirlidir.

Ma'tuf: Bağlanan Bir bağlaç öbeğinde birbirine bağlanan öğelerden ikincisi : "Halid ve Macid " Burada "Macid" ma'tuftur.

Ma'tufun aleyh: Kendisine bağlanan. Bir bağlaç öbeğinde birbirine bağlanan öğelerden birincisi: "Halid ve Macid " Burada "Halid" ma'tufun aleyhtir.

Mazhariyyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Kelimenin hakikî anlamı ile mecazî anlamı arasında bir "kaynak yeri ve sonuç" ilişkisi bulunmasıdır. "Onun kolu uzundur." sözünde "kol" kuvvet ve kudretin kaynağı olduğundan mecazen "kuvvet ve kudret" anlamında kullanılmıştır. "kol" ile "kuvvet" arasındaki alâka bir "mazhariyet" alâkasıdır.

Maznûnât: Beşinci derecede delil sayılır. Zan önermeleri. Bkz. zan önermeleri.

Meânî-i evvel: 1) Birinci anlam. Bir haberin alıcıya yani dinleyicinin durumuna göre değiştirilmemiş haline bağlı anlam. Bkz.: Muktezâ-yı hâle mutabakat. 2) Beyan ilmince "hakikî anlam" (meânî-i hakîkiyye) birinci anlam (meânî-i evvel) kabul edilir ve teşbîh, kinâye ve mecazlarla ifade edilen anlamlar "ikinci anlam" (meânî-i sevânî) kabul edilir.

Meânî-i sevânî: 1) İkinci anlam. Bir haberin alıcının durumuna göre değiştirilmiş halinden doğan anlam. Bkz.: Muktezâ-yı hâle mutabakat. 2) Beyan ilmince "hakikî anlam" (meânî-i hakîkiyye) birinci anlam (meânî-i evvel) kabul edilir ve teşbîh, kinâye ve mecazlarla ifade edilen anlamlar "ikinci anlam" (meânî-i sevânî) kabul edilir.

Mecaz: Sözün asıl anlamının dışında bir anlama gelecek şekilde kullanılmasıdır. Bir sözün, "vaz'î" olmayarak, bir alâkadan dolayı kendi anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu durumda, sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipucu (**karine**) bulunur.

Mecaz: Mecaz-ı aklî: "İsnadda mecaz demektir." Bir fiili, sebebine, zamanına veyahud mekânına isnad etmektir. Konuşan kişinin, bir fiili, o fiilin tabîî failine bağlamayıp, yakın ve benzer bir failine bağlamasıdır. Fiile, failin yakın ve benzerlerinden birisi yani

"mülâbis"i bağlanabildiği gibi zaman mekân ve sebep de fiilin faili olarak düşünülebilir. Failin benzerleri fiile bağlandığında fail ile benzerleri arasındaki iştirak, yani kesişim kümesi "mecâz-ı aklînin **alâkasıdır**. Bu durumda dahi sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipicu (karine) bulunması şarttır. "Komutan, düşmanı bozguna uğrattı." sözü "mecâz-ı aklî"dir. Bu cümlede "bozguna uğrattı" fiilinin tabii faili askerler olduğu halde konuşmacı, "askerler" sözünün yerine "komutan" sözünü koymuştur. "Komutan" sözü "askerler" sözüyle alâkalıdır, onun katılanlarından, benzerlerindedir yani "mülâbis"idir. "Mülâbis" burada münasebeti olan anlamındadır. Tanrıya inanan bir insan "İlkbahar kırları yeşertti." derse bu söz, "mecâz-ı aklî" olur: Bu cümledeki fiilin tabii faili, böyle bir konuşmacıya göre Tanrı'dır. Fakat, çiçekleri mevsim yaratıyormuş gibi hayâl etmiş ve bu fiili, zamana isnad etmiştir. Bu örnekte "Tanrı" ile "ilkbahar" birbirinin "malâbis"idir. Ama bu cümleyi bir Tibet papazı söylerse cümle mecaz olmaz, "hakikat" olur. "Mecaz-ı aklî" cümleleri, özne ve yüklem unsurlarının hakikat yahut mecaz oluşuna göre üç tipe ayrılır: "Mecaz-ı aklî" cümlesinin ya iki tarafı hakikat veya ikisi de "mecâz-ı lügavî" yahut biri hakikat ve diğeri "mecâz-ı lügavî" olur. "İlkbahar otları yeşertti." cümlesinde özne de yüklem de hakikattir. "Mevsimlerin delikanlısı otlara hayat verdi" cümlesinde özne de, fiil de mecazdır. "İlkbahar otlara hayat verdi." cümlesinde özne hakikat, fiil mecazdır. "Mevsimlerin delikanlısı otları yeşertti." cümlesinde özne mecaz, fiil hakikattir. Sonuç olarak bu dört cümle de "mecaz-ı aklî"dir. "Size duyduğum saygı beni buraya kadar getirdi." cümlesi "mecaz-ı aklî"dir. "Atatürk somutlaşmış adâlettir." cümlesi de "mecaz-ı aklî"dir: Adalet, Atatürk'ün yaptığı işlerin bir niteliğidir, kişiliğiyle ilgili değildir, ancak çok âdil işler yaptığından somutlaşmış bir adalet gibi hayâl edilerek ona isnad edilmiştir.

Mecaz-ı hazfî: İsim tamlamalarında tamlananın kaldırılıp tamlayanın onun yerine konulmasından doğan mecazlardır. Meselâ "Köy halkından sor." denecek yerde "Köyden sor." denildiğinde "mecaz-ı hazfî" ortaya çıkar. Ancak bir kimse harap ve terkedilmiş bir köy önünden geçerken bu köyün düşündürdüklerini ifade etmek için yanındaki arkadaşına "Şu köye sor bakalım, ahali ne oldu?" dese bu söz "mecaz-ı hazfî" olmaz, "teşhis" söz konusu olur.

Mecaz-ı lügavî: Genel olarak mecaz sözüyle "mecaz-ı lügavî" kastedilir. Bir sözün, "**vaz'i**" olmayarak, bir **alâkadan** dolayı kendi anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu durumda, sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipicu (karine) bulunur. Mecaz, benzerlik alâkasına (müşabehet) dayanıyorsa "**istiare**" ve benzerlik dışında bir alâkaya dayanıyorsa "**mecaz-ı mürsel**" adını alır. "Mecaz-ı lügavî" tabiri "Mecaz-ı aklî"nin mukabilidir.

Mecâz-ı Mürsel'de Alâka türleri: Mecâz-ı mürsel, bir sözün, "**vaz'i**" olmayarak, benzerlikten başka bir **alâkadan** dolayı kendi anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu durumda, sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipicu (**karine**) bulunmalıdır. Benzerlik ilişkisinin dışında olan alâkalar şunlardır: **âliyyet, mazhariyyet, hulûl, sebebiyyet, cüz'iyet, umûm, ıtlak, kevnîyyet, evveliyyet.** (Bu kelimelere bk.). Bu alâkalar bazen benzerlik alâkası ile birlikte

bulunur. Bunun için bir söz, bir yönden "mecâz-ı mürsel", bir yönden "istiâre" olabilir. Mürsel mecaz alâkalarını aşağıda bir tablo ile gösteriyoruz. (Bu tabloda mecâz-ı mürsel yüklenen kelimeye "**söylenen**" kelime, "**zıkr**" edilen kelime diyoruz. Bu kelimeyle kastedilen anlama "**kasdedilen**" diyoruz. Söylenen kelime ile kastedilen anlam arasındaki ilişkiye de "**alâka**" diyoruz.)

Medh: "inşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkâî" türlerindedir. Örn.: "Ne güzel"

Menkul: Bir kelime, bir ilişkiden dolayı, sözlük anlamı dışında ikinci bir hakiki anlama sahip olabilir. Bu şekilde ortaya çıkan yani yeni bir hakiki anlam kazanan kelimeye "menkul"denir:

Meşhur önermeler (meşhûrât) : İkinci derecede delil sayılır. Meşhur önermeler, herkes yahut bir topluluk tarafından kabul gören ve bundan dolayı ispata çalışılmayan önermelerdir. "Adalet iyidir.", "Zulüm kötüdür." gibi önermeler herkestarafından kabul edilen önermelerdir.

Mevhûmât: Yedinci derecede delil sayılır. Kuruntu önemeleri. bkz. Kuruntu önermeleri.

Mugalâta: Vehmiyyâtın bir türüdür. Konuşmacı kuruntu önermelerini bunlara inandığı için kullanıyorsa bu tip delillere "safсата" denir. Eğer konuşmacı kuruntu önermelerini sadece muhatabını yanıltmak için kullanıyorsa bu tip delillere "mugalâta" denir. Münükaşalarda mugalata yoluna sapılması tenkid edilmiştir, hoş karşılanmamıştır.

Muktezâ-yı Hâle Mutabakat: Bir bildirişim olgusunda üç temel unsur vardır: 1) Verici (Konuşan), 2) Alıcı (dinleyen), 3) Mesaj. Mesaj, konuşanın dinleyene vereceği asıl haberdir. Alıcının yani dinleyenin verilecek haber karşısında üç muhtemel durumu vardır: a) Ya bu "haber"i bilmez. b) Ya bu "haber" konusunda şüpheleri vardır. c) Ya bu "haber"i bilir, fakat onu inkâr halindedir. Vericinin yani konuşanın vereceği bir "haber"i vardır. Hangi durumda olursa olsun alıcıya vereceği temel mesaj bu haberdir. Alıcı bu üç halden hangisinde olursa olsun vericinin onlara vereceği "temel" haber aynıdır. Meselâ bir din dersi hocasının vereceği temel haberin "İnsan öldükten sonra dirilecektir." cümlesi olduğunu düşünelim (Örnek Cevdet Paşa'dan alınmıştır). Bu cümle bellî bir anlamı vardır. Bu anlama "**birinci anlam**" (meânî-i evvel) denir. Din dersi hocası, bu haberi henüz bu konuda bir fikri olmayan çocuklara verirken "İnsan öldükten sonra dirilecektir." demekle yetinir. Fakat bu konuyu bildiği halde inkâr eden birisine "İnsan öldükten sonra **elbette** dirilecektir." der. Haberin "elbette" sözüyle bu şekilde kuvvetlendirilmesine "te'kîd" denir. Bu şekilde "te'kîd"li söze "müekked" adı verilir. Cümleye "elbette" sözü ilâve edilince haber cümlesinin anlamında bir genişleme ortaya çıkar. Bu genişlemiş anlama "**ikinci anlam**" (meânî-i sevânî) adı verilir. Alıcının "inkâr" halinde oluşu "hâl ve makam"dır. Aynı şekilde alıcının meselâ anlayışlı yahut anlayışsız olması da birer hâl ve makamdır. sözü uzatmak(itnab) ve kısa kesmek (icâz) de birer hâl ve makamdır. Aynı konuyu ele alan sanatçıların birinin diğerine üstünlüğünü hal ve makama uygun söyleme dereceleri belirler. Sözü hale uygun olarak söyleme kurallarını öğreten bilim "Fenn-i meânî"dir.

Muktezâ-yı zâhir üzerine söz söylemek: İyi bir konuşmacı, dinleyicisinin

zihninin verilecek haber karşısında üç halden birinde olduğunu daima göz önünde bulundurması gerekir: Dinleyici verilen haberi ya bilmeyen bir kişidir, ya bildiği halde mütereddid olan bir kişidir, ya da bildiği halde haberi inkâr eden bir kişidir. Konuşan bu üç durumda aynı haberi farklı şekilde ifade etmek zorundadır; bu belâgatin en önemli kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhatapın zihninde bildireceğimiz haberle ilgili hiçbir fikir yoksa; haber yalın olarak, olduğu gibi verilir: "Karadeniz yağışlı bir bölgedir." gibi. Muhatap haberi duymuş, ama onun hükmünü kabul etmekte mütereddid ise ve meselâ size "Karadeniz yağışlı mıdır?" diye soruyorsa ona kuvvetlendirmeli (te'kitli) bir cevap vermek gerekir: "Karadeniz çok yağışlı bir bölgedir." denir. Eğer muhatap bu hükmü inkâr eden birisi ise ona daha kuvvetlendirmeli bir şekilde cevap verilmeli ve "Elbette Karadeniz çok yağışlı bir bölgedir." denilmelidir. Muhatapın görünen (zâhir) bu üç haline göre söz üç şekilde söylenir. Birinci hal "**ibtidâ**", ikinci hal "**talebî**", üçüncü hal "**inkârî**" adını alır. İşte bu üç şekle göre söz söylemek "**muktezâ-yı zâhir üzerine söz söylemek**" adını alır. Ancak hal ve şartların gereği olarak bu temel şekiller, farklı amaçlar için kullanılarak farklı söz figürleri yaratılır: Meselâ, bilen bir bilmeyen, bilmeyen bir bilen gibi kabul edilir. Böylece yeni söz sanatları doğar.

Muktezâ-yı zahirin hilâfına irâd-ı kelâm eylemek: Görünen hale uygun olmayan söz söylemek demektir. Bazen belâgat gereği görünen hale uygun olmayan söz söylenebilir. "iltifat" ve "tecrid" sanatlarıyla "kalb" sanatı buna örnektir. Meselâ bir kalb sanatı yaparak "Parmağımı yüzüğe geçirdim." diyecek yerde "Yüzüğü parmağıma geçirdim." deriz.

Müekked: Hal ve şartlara uyması için kuvvetlendirilmiş (söz).

Mürsel Mecaz: Osm.: "Mecâz-ı mürsel". Bir sözün, "**vaz'i**" olmayarak, benzerlikten başka bir **alâka**dan dolayı kendi anlamı dışında kullanılmasıdır. Bu durumda, sözün kendi anlamına alınmasını engelleyecek bir ipucu (**karine**) bulunmalıdır. Benzerlik ilişkisinin dışında olan alâkalar şunlardır: **âliyyet, mazhariyyet, hulûl, sebebiyyet, cüz'iyet, umûm, ıtlak, kevnîyyet, evveliyyet** (Bu kelimelere bk.). Bu alâkalar bazen benzerlik alâkası ile birlikte bulunur. Bunun için bir söz, bir yönden "mecâz-ı mürsel", bir yönden "istiâre" olabilir.

Mürtecel: Bir münasebet gözetilmeyerek bir manadan diğer manaya "naklen vaz olunan kelime"dir, yani bir kelimenin keyfi olarak kendi anlamından başka bir anlama tayin edilmesidir. Kelime yeni bir anlama tayin edildiğinden, yeni anlamı mecazî değil, hakikîdir. Bir münasebet gözetmeden çocuklara verilen isimler gibi: Çiçek, Tayfun. Vaz, alâka ve mürtecel dışında bir sözün kendi anlamı dışında kullanılması doğru değildir: Kitabı işaret ederek "Şu atı ver." dendiğinde böyle bir hal doğar. Galat sözler böyledir. Argo sözler, bunlardan ayrılır, çünkü onlar, bir ilişkiye dayanır.

Müsâvât: Eşanl.: "münakkahîyyet". Belâgat bilimi, ifadenin tamlığı, uzunluğu, kısalığında konusunda "İbâre-i mütearefe"leri temel birim olarak almıştır. Belâgate göre üç ifade yolu (turûk-ı ifâde) vardır: Anlatılmak istenilen şey, onun normal anlatımına göre ya eşit (müsâvât), ya noksan (îcâz) ya fazla (itnâb) ibare ile anlatılır. Halkın

bir şeyi norma uygun ifadesi o şeyin anlatımının normal uzunluğu olarak kabul edilmiştir. Bir edib, halkın sözünü "mukteza-yı hal" gereği aynen, uzatıp kısaltmadan kullanırsa buna "**müsâvât**" denir.

Müsned: Yüklem. Daha önce kullanılmış bir yüklem, tekrarlanmaz ve kaldırılır: Ör.: "-Bu mektubu kim yazdı? -Ali Bey". Bazen yüklem belli olduğu halde övmek için belirtilir: "Bu resmi işte bu çocuk yaptı!" denir. Bazen yüklem belli olduğu halde eylemi vurgulamak için tekrarlanır: Ör.: "-Sütü kim döktü? -Ben döktüm!". Yüklem genellikle "edat-ı ta'rif"siz kullanılır: "Ali şairdir." gibi. Ancak bazen izâfetle yahut vasıf ile tahsis olunur yani bir tamlamayla yahut bir sıfatla nitelenir: "Mehmet banka memurudur." yahut "Mehmet yetenekli bir kâtiptir." gibi. Bazen belirsizlik edatı "edat-ı tenkîr" ile kullanılır: "Bu evi yapan bir ustadır." Yani "iki usta değildir" demektir. Belirsizlik edatı yüklemde bazen bildirme "tefhîm" için kullanılır: "Bu adam bir belâdır." cümlesinde "bir belâ", "büyük belâ" anlamında kullanılmıştır. Belirsizlik edatı yüklemde bazen küçültme "tasgîr" için kullanılır: "Bana yetecek olan bir sözüdür." cümlesinde "bir söz" "küçük bir söz" anlamında kullanılmıştır. Bazen yüklem belirli olabilir: Bir nesnenin bilinen bir özelliği ile nesnenin bir başka cephesinin birleştirilmesi hadisesinde ortaya çıkar: Bir kişinin sadece ismini biliyorsak ve bir kişinin toplantıdan çıktığını görüyorsak bize "Ali Bey, bu çıkan adamdır" denilir. Buna karşılık bir kişinin çıktığını görüyor ama kim olduğunu bilmiyorsak bize "Bu çıkan adam, Ali Bey'dir." denir.

Müsnedünileyh: Özne. Cümlenin iki asıl ögesinden birincisi. Türkçede özne, kural olarak yüklemden önce gelir: "Ahmet kâtiptir." Ancak uygulamada önemli değişiklikler ve farklı problemler ortaya çıkar: 1) Bazen vurguyu yüklem çekmek için özne sona alınır: "Odur buna sebep.". 2) Vezin ve kafiyeye uymak için yüklemden sonraya alınır: "Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak." 3) Özne daha önce söz konusu olmuşsa kaldırılır: "-Ahmet Geldi mi?" diye sorulduğunda "-Geldi." denir. 4) Vakit kazanmak için özne söylenmeyebilir: Avcının arkadaşı "Tavşan karşıda." diyeceğine "karşıda." der. 5) Bazen özne ifade edilmek istenmez. Bu durumda "mechul kipi" kullanılır: "Haydutlar yakalandı.". 6) Yüklemde şahıs eki bulunduğundan bazen cümlede özne ayrıca ifade edilmez: "Geldim.". "Eğer 'ben geldim' diye özne belirtilirse bir anlam farkı doğar. 7) Özne genellikle belirlidir "ma'rife". Ör. "Ahmet geldi." Bazen belirsiz olur (nekre) "Bir bey geldi." Bazen belirlilik ve belirsizlik dışında bir cins isim "ism-i amm" olarak kullanılır: "İnsan gafildir." Burada insan kelimesi belirlilik yahut belirsizlik dışında bütün insanlığı ifade eder. Bu durumda isimler, ya tümel, ya tikel, ya tekil haldedir. Tikel olduğunda ismin önüne "bazı" kelimesi getirilir: "Bazı insanlar". Bazen isim "her", "bütün" kelimeleriyle ihata edilir; buna "istiğrak" adı verilir, yani tümel hale getirilir. İki türlü tümellemeye vardır: a) **Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî)**, b) **Günlük tümelleme (İstiğrâk-ı örfî)**. Hakikî tümelleme (İstiğrâk-ı hakikî), sözün sözlük anlamı gereği ifade ettiği nesnelere kümesidir. "Kitap" kelimesi belirli olmadığı zaman bütün kitaplar kümesini ifade eder. "Her insan ölümlüdür." sözü gibi. Günlük tümelleme (İstiğrâk-ı örfî), tümel bir ifadeden örfeye göre anladığımız sınırlı tümellemedir: "Bu elması bütün kuyumculara gösterdim." diyen

birisi dünyanın bütün kuyumcularını değil, bulunduğu beldenin kuyumcularını kasteder. Cins isminin önüne "o" getirilirse belirli, "bir" getirilirse belirsiz olur: "O bey", belirli, "Bir bey" belirsizdir. Cins ismi belirli bir isimle tamlama yaparsa belirli olur: "Ahmet Bey'in kâtibi" sözünde katip belirli bir isimdir. Cins ismi belirsiz bir isimle tamlama yaparsa "**tahsis**" adını alır : "Bir bakanın müdürü" sözünde "müdür", "**nekre-i muhassasa**" yani tahsis edilmiş bir belirsizdir. Karşılıklı konuşmada, bir konuşan bir dinleyen ve bir de kendisinden bahsedilen vardır. Bunlar "makam" adını alır. Bu makamların yerine özne olarak şahıs zamirleri kullanılır ve öznenin yerini zamirler alır. Konuşan "ben" ve "biz", dinleyen "sen" ve "siz" zamirleriyle ifade edilir. Kendisinden bahsedilen için "o ve "onlar" zamirleri kullanılır. Ancak bunların kullanılabilmesi için daha önce söz konusu olmaları gerekir. Üçüncü şahıs, ayrıca işaret isimleriyle de (bu, şu, o) anlatılabilir. Bu durumda söz konusu olanın orada hazır bulunması gerekir. Üçüncü şahıs zamiri yerine özel isim ve cins isim de kullanılabilir. "iltifat" ve "tecrid" sanatlarıyla özne olan "ben", yerini ikinci ve üçüncü şahısla bırakabilir (Bu terimlere ve "üslûb-ı kelâm" terimine bakınız). Bu, görünen hale uymayan söz söyleme (muktezâ-yı zahirin hilâfına irâd-ı kelâm eylemek"adını alır .

Mütekellim: Konuşan. Konuşanın amacı, dinleyene bir haberin "hükm"ünü yahut "lâzım"ını ifade etmektir. Yani konuşan ya söylediği cümlenin tasdik ettiği haberi verme amacındadır ya da bu haberi bildiğini karşısındakine bildirir. (Bkz.: haber, faide-i haber, lâzım-ı faide-i haber) Konuşanın sözü fazla (haşiv ve lâğiv) yahut noksan (kasır) söylememesi, dinleyicinin durumuna göre konuşması gereklidir. İyi bir konuşmacı, dinleyicisinin zihninin verilecek haber karşısında üç halden birinde olduğunu daima göz önünde bulundurması gerekir: Dinleyici verilen haberi ya bilmeyen bir kişidir, ya bildiği halde mütereddid olan bir kişidir, ya da bildiği halde haberi inkâr eden bir kişidir. Konuşan bu üç durumda aynı haberi farklı şekilde ifade etmek zorundadır; bu belâgatin en önemli kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhatabın zihninde bildireceğimiz haberle ilgili hiçbir fikir yoksa; haber yalın olarak, olduğu gibi verilir: "Karadeniz yağışlı bir bölgedir." gibi. Muhatap haberi duymuş, ama onun hükmünü kabul etmekte mütereddid ise ve meselâ size "Karadeniz yağışlı mıdır?" diye soruyorsa ona kuvvetlendirmeli (te'kitli) bir cevap vermek gerekir: "Karadeniz çok yağışlı bir bölgedir." denir. Eğer muhatap bu hükmü inkâr eden birisi ise ona daha kuvvetlendirmeli bir şekilde cevap verilmeli ve "Elbette Karadeniz çok yağışlı bir bölgedir." denilmelidir. Muhatabın görünen (zâhir) bu üç haline göre söz üç şekilde söylenir. Birinci hal "**ibtidâî**", ikinci hal "**talebî**", üçüncü hal "**inkârî**" adını alır. İşte bu üç şekle göre söz söylemek "**muktezâ-yı zâhir üzerine söz söylemek**" adını alır. Ancak hal ve şartların gereği olarak bu temel şekiller, farklı amaçlar için kullanılarak farklı söz figürleri yaratılır: Meselâ, bilen bilmeyen, bilmeyen bilen gibi kabul edilir.

Mütekellimin fesahati: Konuşanın fasih kelimelerle amacını anlatabilme gücüdür. Uygun kelimeyi seçme, kelimeleri uygun bir şekilde biri birine bağlama gücü.

Naklî delil: Delil başka birisinin sözünü hikâye etmeye dayanıyorsa bu adı

alır.

Nazarî önermeler: (kaziye-i nazariyye) Kesin önermelerin iki dalından birisidir. Nazariye, aklın bir delil ile onayladığı önermelerdir. İki tip nazariye vardır: **a)** Delillerin öncülleri, kesin (yakîniyyât) ise önerme, nazarî önermedir. **b)** Delillerin öncülleri kesin değilse zan önermesidir. Ör.: "Bir üçgenin iç açıları toplamı, iki dik üçgene eşittir" önermesi nazarîdir, Bu önermenin ispatında kullanılan öncüllerin hepsi kesin olduğundan bu önerme de kesin bir önermedir (kaziye-i yakîniyye) Buna karşılık gece karanlıkta dolaşan bir şahıs hakkında "Bu adam hırsızdır, zira gece karanlıkta dolaşıyor, böyle karanlıkta dolaşan birisi hırsızdır." denildiğinde akıl, o şahsın hırsız olduğunu kabul ederse de, önemli bir işi olan başka birisi de olabileceğini kabul eder. Bu önermede kabul edilen delil bir zandır. Önerme de bir zan önermesidir.

Nekre: belirsiz

Nida: Birisine seslenmedir. Seslenmek, "hey, ey, Ahmet!" demek bir nevi soru yöneltme olarak değerlendirilmiş ve bundan dolayı nidalar "İnşayi talebî" çeşitlerinden sayılmıştır.

Nisbet: Meâni ve nahiv bilimlerine göre bir cümle, iki öge arasında kurulmuş bir ilişkidir . Bu ilişkiyi kuran ise fiildir. "Mehmet kâtiptir." cümlesinde özne olan "Mehmet"le "kâtip" sıfatı arasında bir ilişki kurulmuştur. Bu ilişkiye "nisbet" adı verilir. cümlede kurulan bu ilişki, nesnelere dünyasındaki bir olguya uygun olabiliyor, ya da uygun olamıyorsa söylenen söz bir **haberdir**. Böyle bir cümleye de "**haber cümlesi**" denir. Meselâ "Öğretmen okuldadır" cümlesi bir haberdir. Bu cümlenin kurduğu ilişkinin dış dünyada, hariçte uygulanabileceği bir olgu vardır. Bu cümle belirli şartlarda kullanıldığında öğretmen gerçekten okulda ise bu söz nesnelere dünyasındaki bir olguya uygundur, öğretmen okulda değil ise uygun değildir. Bu belirleme anlamsız görülebilir. Aslında cümle tiplerinin iki temel sınıfı bu tespitle biri birinden ayrılır: Haber cümlesi, **nesneye uygun düşen veya düşmeyen** cümledir. Eğer cümlenin ortaya koyduğu ilişkinin dış dünyada bir karşılığı, nisbeti yoksa böyle cümlelere dilek cümlesi yahut **inşa cümlesi** (cümle-i inşaîyye) denir. İnşa cümleleri, dilek kipindeki fiillerle kurulan cümlelerdir. "Gelseydi" ve "Gelsin" yüklemeleri dış dünyadaki bir olguyu değil, söyleyenin istek ve dileklerini dile getirir. Günümüzde halâ kullanılmakta olan "haber kipleri" ve "dilek kipleri" ayırımı "nisbet" ilkesine (prensipte) göre yapılmıştır. Haber kipleri bazen dilek kipi olarak kullanılır. Evini satan bir adam sattıktan sonra bu satışı hikâyeye ederken "Sattım" dediğinde fiil, haber kipinde kullanılmıştır. Fakat evi satma anında satma isteğini ortaya koyup "Sattım!" dediğinde bir akd, bir istek söz konusudur, dolayısıyla bu kullanımda fiil, dilek kipindedir. "Sattım!" sözünün dış dünyada bir karşılığı vardır ancak bu karşılık, bu sözden sonra ortaya çıkmıştır, ondan önce yoktur. Sözün iki ögesi arasında kurulan ilişkinin dış dünyada bir karşılığı varsa o söze "doğru" (sadık), bir karşılığı yoksa "yanlış" (kâzib) denir. Bundan dolayı haber, doğru ve yanlış olabilen söz diye tanımlanır. Bir haber cümlesi ortaya koyan verici (söyleyen, yazan), bu haberin dış dünyada karşılığının bulunup bulunmadığı konusunda bir tavır belirler ve bunu cümlesine yansıtır:

Verdiği mesaj ona göre ya vuku bulmuş bir olgudur, ya da vuku bulmamış bir olgudur. Verici, bu seçeneklerden birisini akıl yoluyla tercih ederse bir "**zan önermesi**" (kaziye-i zanniyye" ortaya koyar. Böyle bir durumda verici, bazı ipuçlarına dayanarak bir seçeneği tercih etmiş ama diğer seçeneği bütünüyle reddetmemiştir. Bundan dolayı, zan önermeleri, **nazarî önermelerdir** ancak delilleri kesin olmadığından kesin önermelerden sayılmazlar. Buna karşılık seçeneklerden birisini kabul etmeyerek diğer seçeneği kesin olarak ifade ederse "**Kesin önerme**" (kaziye-i yakîniyye) ortaya koyar. Kesin önermeler, ya nazarîdir, ya da delile ihtiyaç göstermeden, sağ duyuyla kavranan apaçık önermelerdir. Bundan dolayı **a) Nazarî önermeler (kaziye-i nazariyye) b) Apaçık önermeler (kaziye-i Bedihiyye)** olmak üzere ikiye ayrılır.

Rekâket: "Selâset"ın zıddıdır. Sözün gevşek bir dizilişte olması, cümle unsurlarının yerli yerinde olmamasıdır.

Sâdık kelâm: bkz. doğru söz.

Safsata: Vehmiyyâtın bir türüdür. Konuşmacı kuruntu önermelerini bunlara inandığı için kullanıyorsa bu tip delillere "safsata" denir. Safsata katmerli cahillik "cehl-i mürekkeb" sayıldığından konuşmacının ondan sakınması gerekir.

Sebebiyyet: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Hakikî ve mecazî mânâlardan birinin diğerinin sebebi olmasıdır. Sonucu söyleyerek sebebi kasdetme, sebebi söyleyerek sonucu kasdetme "sebebiyyet" alâkasına dayanır. "Bereket yağıyor." sözünde "bereket" sonuç, "yağmur" ise sebeptir. Burada "sonuç"la "sebebi" ifade edilmiştir. "Bir muharrir yazılarıyla geçinir." sözündeki "yazı" ile yazılardan elde edilen "para" arasında bir sebep-sonuç ilişkisi vardır. Burada sonuç, sebep söylenerek ifade edilmiştir.

Selâset: Sözün kolay söylenir ve akıcı olmasıdır. "Kelâmın lisan üzre suhûlet ile cereyan edişidir." CEVDET PAŞA.

Sezgilere bağlı önermeler (hadsiiyyât): Bazı gözlemlere dayanan, sezgi ile birden kavranan önermelerdir. Zihin onları gizli bir kıyasla ve kesinlikle kavrar. Örn.: "Ay ışığını Güneş'ten alır." önermesi sezgilere bağlı bir önermedir.

Sıfat: bkz. tavsif.

Siga-i ihbâriye: Bildirme kipi (indicatif).

Siga-i iltizâmiyye: istek kipi (optatif-subjonctif).

Siga-i inşâiyye: dilek kipleri(subjonctif).

Siga-i rabtiyye: ulaç, bağ-fiil (gérondif).

Siga-i şartiyye: şart kipi. "Gelirse söylerim."

Şahitlere bağlı önermeler (mütevâtirât) : Hepsinin yalan söylemesi mümkün olmayan çok sayıdaki insanın şahitliğine dayanılarak doğru kabul edilen önermelerdir. Örn.: İstanbul ve Bağdat'ı görmeden mevcut olduklarını tasdik etme gibi.

Şibh-i temâsül: Benzerimsi. Yarı benzeyiş ilişkisidir. "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Beyaz ve sarı aslında ayrı, mukabil renklerdir, bununla birlikte aralarında "temâsül"e benzer bir ilişki vardır. Ay ve Güneş arasındaki benzerlik, Zühre ve Müşteri gezegenleri arasındaki benzerlikten daha zayıf bir benzerliktir. Bundan dolayı Ay ve Güneş benzer varlıklar değil, benzerimsi varlıklardır. Çağımızda Anlam

ilişkilerinde bu olgu "**benzerlik ilişkisi**" olarak tanımlanır.

Şiir: Şiir tarzını seçen Konuşmacının amacı, söz kuvvetiyle alıcıyı isteklendirmek yahut nefret ettirmektir. Bu amaca ulaşmak için hatip hayâlî önermeler (muhayyelât) kullanır. "Şarap, akıcı bir yakut, bal iğrenç bir kustumuktur." sözü gibi. Bu tarz önermelere mantıkçılar manzum da olsa mensur da olsa "şiir" adını verir. Dilciler ise sadece vezinli ve kafiyeli söze "şiir" der; hayâlî önermelere dayanan ama vezinli ve kafiyeli olmayan sözlere de nesir adını verirler. Böyle hayâlî önermelerden oluşan nesirlerde genellikle seci ve cinas gibi edebî sanatlar kullanılır. "**Şiir**, ma'kulâtan değildir, menkûlattandır."(Namık Kemal)

Tahsis: Cins ismi belirsiz bir isimle tamlama yaparsa "**tahsis**" adını alır : "Bir bakanın müdürü" sözünde "müdür", "**nekre-i muhassasa**" yani tahsis edilmiş bir belirsizdir. Sıfatın kullanımında amaç bazen sadece "tahsis"tir, yani ayırdetmedir. "Büyük çanta", "Kitapçı Ahmet Efendi" sözlerinde sıfatın amacı özneyi aynı adı taşıyan diğerlerinden ayırmaktır.

Ta'kîd-i lâfzî: Cümlenin öğelerinin sentaks yönünden yerli yerinde olmamasından doğan anlatım bozukluğudur. "Fenn-i nahv" terimidir.

Ta'kîd-i ma'nevî: Bazen söyleyenin mecâzî bir anlam verdiği bir cümleye dinleyenler mecâzî bir anlam veremez. Kastedilen mecaz anlamını aktaramayan bu cümlede "ta'kîd-i ma'nevî" denilen anlatım kusuru vardır. "ilm-i beyan" terimidir.

Taleb-i tasavvur: Yükleme dışındakileri anlama sorusu. bkz. istifham.

Taleb-i tasdik: Yükleme anlama sorusu. bkz. istifham.

Talebî: Konuşucuya nazaran dinleyicinin üç halinden birisidir: Dinleyici konuşucunun vereceği haberi biliyor, ancak onu tereddütle karşılıyorsa bu hale "talebî" denir. Bkz. mütekellim.

Tatvîl: Edib, sözü "ibare-i mütearefe"den daha fazla sözle söylerse ve bu fazlalığın anlama katkısı varsa "itnâb" adını alır ve ediplerce başarılı bir anlatım sayılır. Eğer ilâve edilen sözler faydasızsa "**tatvîl**" adını alır ve ediplerce başarısız bir ifade sayılır.

Tavsif: Öznenin tavsifi yani bir sıfatla nitelenmesi: 1) Amaç bazen sadece "tahsis"tir, yani ayırdetmedir. "Büyük çanta", "Kitapçı Ahmet Efendi" sözlerinde sıfatın amacı özneyi aynı adı taşıyan diğerlerinden ayırmaktır. 2) Amaç bazen anlamı açıklamaktır: "Genişlik, uzunluk ve yüksekliğe sahip olan cisim" 3) Amaç bazen özneyi yüceltme yahut küçümsemedir: " Akıllı adam", "Zavallı yolcu". Sıfatlar iki türe ayrılır: 1) Nesneyle ilgili sıfatlar (vasf-ı zâtî): "cahil adam" sözünde cahillik, öznenin bir niteliğidir. sıfat fiiller de bu guruptandır: Yazılan mektup", "düşen çocuk" 2) Sebebe bağlı sıfatlar. Bunlar nesnenin kendi sıfatı değildir, itibârî sıfatlardır. Bunlar da iki sınıfa ayrılırlar: a) Bir nesneyi, parçasının niteliğiyle niteleme: "kuyruğu kesik köpek", "saçı uzun çocuk" gibi. b) Bir nesneyi alabileceği fiillerden birisiyle vasıflandırma: "bildiğim çocuk", "gördüğüm adam", "kitap verdiğim öğrenci" sıfat alan özneyi belirsiz kılmak için sıfatın önüne "bir" belirsizlik edatı getirilir: "bir güzel at" Sıfat vurgulanmak istenirse edat araya sokulur: "Güzel bir at".

Teaccüp: "İnşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkâî" türlerindedir. Teaccüp, birşey hakkında hayret göstermektir. Örn.: "Ne acayip adam"

sözü gibi.

Tecrid: Vericinin yani konuşanın kendisini ikinci yahut üçüncü şahıs yerine koyarak ona hitab etmesidir. Ör.: "Neden oldun bu kadar ye's ile nâlân gönül, Yok mu âlemde senin derdine dermân gönül". Bu, görünen hale uymayan söz söyleme (muktezâ-yı zahirin hilâfına irâd-ı kelâm eylemek) adını alır .

Tefhîm: bildirme

Tefsîr: Bir nesneyi ifade eden işaretin önünde bulunan ve onu tefsîr eden sözlerdir." Gelecek olan sadık bir dost yani Mehmet'tir." cümlesinde "sadık bir dost" sözü tefsîrdir. "Apposition" ise gramatikal bağlaç kullanmadan yapılan bir açıklama, bir yeni adlandırma.

Tekarün-i fi'l-hayâl: Kelimelerin çağrışım yakınlığı. "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Bir kelimenin, hemen akla getirdiği diğer kelimelerle ilişkisidir. Meselâ okul kelimesi, hatırımıza hemen öğrenci, öğretmen, ders kelimelerini getirir. Okul kelimesiyle öğrenci kelimesi arasında bir çağrışım ilişkisi vardır. Çağımızda Anlam ilişkilerinde bu olgu "**bitişiklik ilişkisi**" olarak tanımlanır.

Te'kîd: pekiştirme, kuvvetlendirme.

Te'kîd-i lâfzî: aynı sözün tekrarına denir.

Te'kîd-i manevî: söylenişi başka, mânâsı müşterek olan kelime, sinonim.

Te'kîd-ül-medh bimâ yüşbîh-üz-zemm: Birini zemmeder surette methetme.

Te'kîd-üz-zemm bimâ yüşbîh-ül-medh: birini medheder surette zemmetme.

Temâsül: "Benzeyiş. Benzer ve eş olan şeylerin ilişkisi. "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Meselâ Zühre ve Müşteri gezegenleri arasında "temâsül" vardır denir. Çağımızda Anlam ilişkilerinde bu olgu "**benzerlik ilişkisi**" olarak tanımlanır.

Temennî: Bir şeyi arzu etmek ve gerçekleşmesini istemektir. İstenen şeye "mütemennâ" denir. Bu, gerçekleşebilir yahut hayalî birşey olabilir. "Temennî" inşa-i talebî" çeşitlerindedir. Türkçede "n'olurdu" ve "olsa", "keşki" kelimeleriyle ifade edilir. Temennî, geçmiş ve gelecek zamanlarla ifade edilebilir. Temennî olarak geçmiş zaman için "rivâyet-i fi'l-i iltizâmî" (yapaymışım) ve hikâye-i fi'l-i iltizâmî (yapaydım) ve gelecek için "fi'l-i iltizâmî-i şartî" (gitsem) kullanılır. "Fi'l-i iltizâmî-i şartî" söyleniş şartlarına bağlı olarak "temennî" yahut "tereccî" haline girer: "Ali gelse de şu düğünde bulunsa." bir temennidir. "Vapur gelse de Ali düğüne yetişse" denilirse "tereccî" olur.

Tenâfür-i hurûf: Kelimede telâffuzu güçleştiren seslerin çokluğundan doğan harf uyuşmazlığı, söyleme güçlüğü, Ör.: "Perspektif", "işsiz güçsüz". Bu sözleri ard arda doğru olarak söylemek çok güçtür.

Tenâfür-i kelimat: Yan yana gelen kelimelerin ses yönünden biri biriyle uymamasından doğan söyleme güçlüğü. Ör.: "Aşçı aş pişti mi?"

Tereccî: "İnşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkâf" türlerindedir. "Tereccî" ummak manasınadır, Türkçede "umarım ki", "ola ki", şayet ki" sözleriyle ifade edilir. Örn.: "Umarım ki bu hasta iyileşir." denir. Aynı anlamda "inşallah sözü de kullanılır. Gerçekleşmesi muhakkak olan şey için "Tereccî" kullanılmaz. " İnşallah bu sabah güneş doğar." denmez. Olması beklenen şey, korkulan bir şey ise "**ışfak**" adını alır.

Örn.: "Korkarım ki bu hasta ölür." demek gibi. Tereccî ve işfak, "inşâ-yı îkâî"dir ve gelecekle ilgilidir, buna karşılık temennî, "inşâ-yı talebî"dir ve geçmiş ve gelecek için kullanılabilir. Temennî olarak geçmiş zaman için "rivâyet-i fi'l-i iltizâmî (yapaymışım) ve hikâye-i fi'l-i iltizâmî (yapaydım) ve gelecek için "fi'l-i iltizâmî-i şartî" (gitsem) kullanılır. "Fi'l-i iltizâmî-i şartî" söyleniş şartlarına bağlı olarak "temennî" yahut "tereccî" haline girer: "Ali gelse de şu düğünde bulunsa." bir temennidir. "Vapur gelse de Ali düğüne yetişse" denilirse "tereccî" olur.

Terkîb: Söz öbeklerine terkip denilir. Terkipler, noksan terkipler (terkîb-i nâkıs) ve tam terkipler (terkîb-i tam) olarak iki kısma ayrılır. İsim ve sıfat tamlamaları gibi hüküm bildirmeyen söz parçacıkları noksan terkiptir. Tam terkipler kelâm adını alır, bunlara cümle de denir, tam bir hüküm bildirirler. Kelâm ile cümle arasında bir fark vardır: Her kelâm bir cümledir, ancak her cümle bir kelâm değildir. Bunun manası şudur: Bir cümle anlatılmak isteneni tam olarak anlatıyorsa o hem cümle hem kelimedir; bir cümle "ki"li cümlelerin ilk yarısında olduğu gibi bir kelâmın ilk yarısını teşkil ediyorsa sadece cümledir. (Belâgatte bugün cümlecik diye bildiğimiz unsurlar cümle adını alıyordu. Terimin bugünkü anlamı ile örtüşmediğini göz önünde bulundurmak gerekir.) meselâ "Adalet güzeldir." terkîbi hem kelâm hem cümledir. Fakat "O kadar üşüdüm ki elim kalem tutmuyor." terkîbi iki cümle içeren bir kelâmdır. Zarf cümlecikleri de (cümle-i haliye) kelâm sayılmaz.

Teşbîh: Bir şeyin çok belirgin olan bir vasfıyla diğer bir şeyin ortak ve benzer bir vasfını karşılaştırmaktır. "Mehmet aslan gibi kuvvetlidir." teşbîhinde "aslan"ın çok belirgin olan vasfı "kuvvet"tir. Bu benzetmeyle Mehmet'in "kuvvet" vasfının aslanın kuvvet vasfıyla ortak ve benzer olduğu iddia edilmektedir. Karşılaştırılan iki şeye **teşbîhin tarafları** "tarafeyn" denilir. Aslan ve Mehmet, yukarıdaki teşbihin taraflarıdır. Bunlardan birincisine **kendisine benzetilen** (müşebbehün bih) ikincisine **benzetilen** (müşebbeh) denir. Kuvvet, aslanın bilinen ve belirgin bir vasfıdır. Mehmet kuvvette aslandan daha zayıftır. Teşbihte vasfı daha belirgin olan "kendisine benzetilen" olarak, daha zayıf olan "benzetilen" olarak kullanılır. Teşbihin taraflarında ortak olan vasfa **benzetme yönü** "vech-i şebeh, vech-i teşbîh" denir. Teşbihte benzetme ilgisini kuran edata, **benzetme edatı** (edat-ı teşbîh) denir. "Gibi, sanki, güyâ...Türkçede kullanılan başlıca benzetme edatlarıdır. (Tablo) Teşbihte teşbihin iki tarafının da bulunması şarttır; birisi gizlenirse "istiâre" olur. Ancak önceden verilen bir ipucuna (karine)ye dayanarak bir taraf kaldırılırsa (hazf) söylenmiş gibi kabul edileceğinden yine teşbîh sayılır: "-Mehmet nasıl? -Aslan gibi." diyalogundaki ikinci cümle "Mehmet aslan gibidir." demek olduğu için teşbîh sayılır, istiare sayılmaz. Benzetme yönü zikr edilirse yani söylenirse bu teşbihte **"teşbîh-i mufassal"** denir; söylenmezse **"teşbîh-i mücmel"** adını alır. Söylenmemesinin yararı, mübalâğalı bir ifade yaratmasıdır. Meselâ "Mehmet aslan gibidir." cümlesi, "Mehmet, aslan gibi kuvvetlidir." cümlesinden daha mübalâğalıdır. "Teşbîh-i mücmel" in benzetme yönü yukarıdaki örnekte olduğu gibi, bazen çok açık olarak bellidir ve onu derhal herkes anlar. "Mehmet aslan gibidir." denildiğinde benzetme yönünün "kuvvet" olduğu kolayca anlaşılır. Bazen benzetme yönü

gizlidir, onu ancak kültürlü olanlar anlar: "Kıldı meftûn nigeihin dilleri Harut misâl/ Etmeden gamzelerin fitneye âgâz henüz." beytinde Harut'un büyü ve sihir yapan bir melek olduğu bilinirse benzetme yönünün "büyülemek" olduğu anlaşılır. "Gamzelerin henüz ortalığı karıştırmadan bakışların gönülleri Harut gibi büyüleyerek kendisine bağladı." Teşbîh-i mücmeli oluşturan teşbihin taraflarından birisinde benzetme yönünü gösteren bir vasıf ifade edilir: "Akıbet gönlüm esîr ettin o gîsûlarla sen/ Hey ne câdûsun ki âteş bağladın mûlarla sen" beytinde sevgilinin ateş gibi olan gönlü saçlarıyla kendisine bağlaması, cadının olağan üstü işler yapmasıyla mukayese edilmiştir. Dolayısıyla "olağan üstü işler yapma" benzetme yönüdür ve bu yön, "ateş gibi olan gönlü saçlarla bağlamak" vasfı ile ifade edilmiştir. Bu beyitte "Cadı nasıl saçlarla ateşi bağlayabiliyorsa sen de güzel saçlarınla ateş gibi olan gönlümü bağladın" denilmek istenmektedir. Teşbihin tarafları, benzetme yönü itibarıyla eşit halde ise "**Teşâbüh**" ve "**Tesâvî**" adını alır: "Bilmez oldum sâkiyâ derd-i firâk-ı yâr ile/ Mey midir bu yâ sirişk-i çeşm-i giryânım mıdır" beytinde benzetme yönü "kırmızılık"tır. Bu benzetmede kendisine benzetilen ile benzetilenin "kırmızılık"ı birbirine eşit kılınmıştır. "Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor tevhîdi/Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi" mısrasında da Çanakkale şehitlerinin şanı ile Bedir savaşı şehitlerinin şanı eşit kılındığından "teşâbüh" sanatı vardır. Teşbihte normal olarak benzetme yönü itibarıyla zayıf olan kuvvetli olana, meşhur olmayan, meşhur olana benzetilir: Kuvvet yönünden insanın arslana benzetilmesinde olduğu gibi. Bazen, mübalağa için kuvvetli olan zayıf olana benzetilir; yeni bir iddia ortaya atılır. Buna "**Teşbîh-i maktûb**" denir. Meselâ "Anber-âmîz eser nesîm-i sabâ/ Acabâ yâr kâkülün mü tarar" beytinde anber kokusu, sevgilinin saçlarının kokusuna benzetilmiştir. Teşbihin taraflarının benzetme yönü ile ilgisi, ya tahkikîdir, ya da hayâlîdir. Yani benzerlik ya gözlemlenebilir bir benzerliktir ya da hayâl edilmiş, "te'vîl" edilmiş bir benzerliktir. Bir kahramanın arslana benzerliği gözlemlenebilir bir benzerliktir. Buna karşılık âşıkın bahtının siyahlığı sevgilinin saçının siyahlığına benzetildiğinde, benzerlik hayâlîdir. Benzetme yönü, bazen tektir: Yüz kırmızılıkta güle benzetildiğinde benzetme yönü sadece "kırmızılık"tır. Benzetme yönü bazen birden fazladır: Bir insan yüz güzelliğinden ve şöhretinden dolayı güneşe benzetildiğinde benzetme yönü ikidir.

Tetabu'-ı izâfat: Zincirleme isim tamlaması. Üçten fazla ismin zincirleme bir tamlama haline getirilmesi. Ör.:" Ahmet'in konağının kapısının kilidi." Bu tür söyleyişler fesâhate uygun değildir.

Tetmîm: İtnâb türlerindedir. Bazen anlatmak istediğimizi belirgin hale getirmek ve kuvvetlendirmek için ifadeye ilk bakışta gereksiz olan sözler ilâve edilir: "Gözümle gördüm." cümlesinde "gözümle" ilâvesi fazladır ama, konuşanın olup biteni ispatlama gayretini güzel bir şekilde dile getirmektedir. Bu şekilde dil normlarına göre gereksiz sayılan bir fazlalıkla ifadeyi zenginleştirmeye "**tetmîm**" adı verilir.

Tezad ve şibh-i tezad: "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Beyaz ve Siyah kelimeleri arasında tezad vardır. Bu zıtlık birisi söylenince diğerini hatırlamamızı sağlar. Yer ve Gök kelimeleri arasında ise tezada benzer bir ilişki söz konusudur, bu ilişkiye tezadımsı "şibh-i

tezad" adı verilir.

Tezâyüf: Yan anlam. (connotation). "Cihet-i camia" ilişkisi türlerindedir. Birisinin akla gelmesiyle diğzerinin de akla gelmesi olgusuna tezâyüf denir. Azınlık deyince çoğunluğun düşünülmesi, gece deyince gündüzün hatırlanması birer tezâyüftür.

Tezyîl: İtnâb türlerindedir. Bazen bir cümleye onun anlamını genel bir hüküm olarak tekrarlayan bir cümle ilâve edilir: "Onlar belâlarını buldular. İnsan ettiğinin cezasını çeker." Bu tür itnâba "tezyîl" denir.

Turûk-ı ifâde: İfâdenin üç yolu vardır: Bir söz, hedeflenen bir anlama göre ya tam, ya noksan, ya da fazla olur. İşte bunlardan üç çeşit ifâde doğar: Müsâvat, icâz ve itnâb. Mecaz, Teşbîh, İstiare, Kinaye gibi sanatlar da birer yoludur.

Ulûm-ı mütearefe (Aksiyom) : Aklın doğruluğunu ispat edilmeksizin kolayca kabul ettiğii önermelerdir. Bu önermeler, apaçıktır, aklımız onları şüpheye düşmeden, doğrudan doğruya kabul eder; zorunludurlar, bunların aksini iddia etmek mümkün değildir; bu rasyonel bir zorunluluktur; aprioridirler, doğrulukları deneye baş vurulmadan kabul edilir; yani deneyden öncedir; geneldirler, bütün çokluklara uygulanabilirler. Bütün aksiyomların dayandığı temel aksiyom "Bir şey hem var hem yok olamaz." aksiyomudur. Bu temel aksiyomdan şu beş genel aksiyom çıkar: Birşey var ise vardır. yok ise yoktur, var ise yok olamaz, yok ise var olamaz, Bir şey ya vardır ya yoktur." **Evveliyat** adını alan asıl önermeler bunlardır. Matematik ve geometri ulûm-ı mütearefe denilen bu nazarî önermelere dayanır.

Umûm: Mecâz-ı Mürsel'in "alâka" çeşitlerindedir. Kelimenin Hakikî anlamı ile mecazî anlamından birisinin diğzerinden daha umumî olmasıdır. Meselâ, "hayvan" denilip "at" kastedildiğinde daha genel olan "cins" ile "tür" anlatılmış olur. Ancak, bir cins isim bir özel isim olarak kullanıldığında yani bir "ferd" için kullanıldığında "hakikat" olur. Meselâ "Bir hayvan gördüm." cümlesinde "hayvan" kelimesi, hayvan fertlerinden birisi yani "hayvan" kümesinin bir elemanı için kullanıldığından hakikî anlamında kullanılmış olur; dolayısıyla mecaz-ı mürsel olmaz. (Prof. Dr. Kaya Bilgegil, "Umûm" alâkasını anlatırken bu alakayla kurulmuş mecaz-ı mürsel için şu örneğii vermektedir: "Atını şiddetle döğen arabacıya, 'hayvana yazıktır, vurma!' dersiniz, hayvan sözü ile "at"ı kasetmiş olursunuz." Burada "hayvan" kelimesi, hayvan fertlerinden birisi yani "hayvan" kümesinin bir elemanı için kullanıldığından hakikî anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu örnek Cevdet Paşa'nın yaptığii tanıma nazaran yanlıştır.)

Üslûb-ı kelâm: Üç söz üslûbu vardır: Söz söyleme "tekellüm", hitap "Hitab", üçüncü şahıs "gaybet". Yani özne ya birinci, ya ikinci, ya üçüncü şahıstır. Bunların her biri birer üslûptur. Bir üslûpta konuşurken diğzer üslûba geçmeye "iltifat" adı verilir.

Vecize önermeler (makbûlât): Dördüncü derecede delil sayılır. Büyük kişiler ve hürmet edilen peygamberlere isnat edilen önermelerdir.

Vehmiyyât: Kuruntu önermelerini delil olarak kullanmaktır. Öncüllerinin tümü veya bazısı "mevhumat" olan delillere vehmiyyat denir. Konuşmacı kuruntu önermelerini bunlara inandığı için kullanıyorsa bu tip delillere "safsata" denir. Eğer konuşmacı kuruntu önermelerini sadece muhatabını yanıltmak için kullanıyorsa bu tip delillere

"mugalâta" denir. Gelenbevî'ye göre ise mugalata, "safsanın delil olarak kullanılmasıyla elde edilen bilgi"dir. Meselâ bir at resmi için şöyle denildiğini düşünelim: "Bu bir attır. Her at kişner. Öyleyse bu da kişner." Bu tip bir delillendirme "vehmiyyât"tır.

Yakîniyyât: Kesin önermeler. Bkz.: Kesin önermeler. Birinci derecede delil sayılır. (Bazı nazârî önermeler, meşhur önermeler (**meşhûrât**), Vecize önermeler (**makbûlât**), kabul gören önermeler **müsellemât**, hayalî önermeler (**muhayyelât**), kuruntu önermeleri (**vehmiyyât**) olarak beş bölüme ayrılır. Gelenbevî'ye göre ise yedi sınıfa ayrılır. Bunlar : 1) **Yakîniyyât**, 2) **meşhûrât**, 3) **Müsellemât**, 4) **Makbûlât**, 5) **Maznûnât**, 6) **muhayyelât**, 7) **Mevhûmât** veya **Vehmiyyât**'tır.)

Yanlış söz: Haber cümleleri ya doğru ya yanlış olur. Yanlış haber cümlelerine "yanlış söz" (kâzib) denir.

Za'f-ı te'lif: Sözün Türkçenin kurallarına ve yazarlar arasında kabul görmüş geleneklere uygun olmamasıdır. "Fenn-i nahv" terimidir.

Zan önermesi: Bir haber cümlesi ortaya koyan verici (söyleyen, yazan), bu haberin dış dünyada karşılığının bulunup bulunmadığı konusunda bir tavır belirler ve bunu cümlesine yansıtır: Verdiği mesaj ona göre ya vuku bulmuş bir olgudur, ya da vuku bulmamış bir olgudur. Verici, bu seçeneklerden birisini akıl yoluyla tercih ederse bir "**zan önermesi**" (kaziye-i zaniyye" ortaya koyar. Böyle bir durumda verici, bazı ipuçlarına dayanarak bir seçeneği tercih etmiş ama diğer seçeneği bütünüyle reddetmemiştir. Bundan dolayı, zan önermeleri, **nazarî önermelerdir** ancak delilleri kesin olmadığından kesin önermelerden sayılmazlar.

Zem: "inşa-yi gayr-ı talebî" yahut "inşâ-yi îkâî" türlerindedir. Örn.: "Ne çirkin"